

ACTA EXECUTIONIS PACIS

LUIGI FERDINANDO MARSILI GRÓF TUDOMÁNYOS ÉS POLITIKAI HAGYATÉKA

NAGY LEVENTE

REBELLIS BARBÁROK ÉS NAGYLELKŰ HŐSÖK

Luigi Ferdinando Marsili nézetei a Habsburg és az Oszmán Birodalomról*

Marsili Magyarországon – közkatona, kém, tudós?

1682-ben nemcsak Kara Musztafa hadai, hanem Luigi Ferdinando Marsili is Bécs felé tartott azzal a szándékkal, hogy felajánlja szolgálatait a császárnak. Döntésének okairól önéletrírásában mélyen hallgat. Vajon csak a korabeli olasz divatot követte volna Marsili? A XVII. században ugyanis valósággal elárasztották a bécsi udvart az olasz hadvezérek. Jászay Magda szerint már-már hagyománnyá vált, hogy az olasz nemesi családok fiatalabb fiai, az elsőszülöttet illető örökség híján, a katonai pályát választották. Kézenfekvő is volt számukra, hogy a nemzetközi politikában jelentéktelen kis olasz államok (kivéve természetesen Velencét) fegyveres erői helyett a Habsburg Birodalom sokkal jelentősebb hadseregét válasszák, ahol nagyobb lehetőség nyílt az érvényesülésre.¹ Marsili titokzatos hallgatásán kívül számos más furcsaság is szemünkbe ötlük Bécsbe érkezése körül. Az első mindjárt az, hogy miként lehetséges, hogy egy olasz grófot, aki ráadásul egyenesen a pápától érkezik Bécsbe, egyszerű muskétásnak sorozzanak be Caprara seregébe? A körülmények tüzetesebb vizsgálata azonban sejtetni engedi, hogy Marsili sokkal fontosabb küldetéssel érkezett Bécsbe, semmint hogy egyszerű közigazgató legyen. 1682 telén a bécsi udvar még mindig habozott megszervezni a török ellen indítandó hadjáratot, sőt a béke fenntartása érdekében még arra is hajlandó lett volna, hogy két fontos magyarországi várat (Szatmár és Ecsed), valamint a Tiszán túli területet átengedje a törököknek. A császáriak félelme nem volt alaptalan, ugyanis 1682. szeptember 16-án Ibrahim budai pasa a hét vármegyét magába foglaló Felső-Magyarország, Orta Madzsar királyának nyilvánította Thököly Imrét, ezzel, Erdély mellett, új államalakulatot hozva létre a régi Magyar Királyság területén. Ezek után Thököly *Emericus Thököly Hungarorum Dux* felirattal kezdett el pénzt veretni. Mi sem bizonyítja

---

* A tanulmány az OTKA T 049677. számú pályázatának támogatásával készült.

¹ Jászay Magda: L. F. Marsili a katona, diplomata és tudós Magyarországon a török kor alkonyán. *Történelmi Szemle*, 1999. (a továbbiakban: Jászay, 1999.) 32. o. A legjelentősebb olasz hadvezérek a bécsi udvarban: Johannes Ferdinand Porcia, Raimondo Montecuccoli, Antonio Caraffa, Aeneas Caprara, Rudolph Rabatta, Friedrich Veterani, Eugenio di Savoia.

jobban Lipót császár ekkori kiszolgáltatottságát, mint az, hogy habár nem ismerte el Thökölyt mint magyar királyt, de azért kénytelen volt neki átengedni a Garam folyótól keletre fekvő területeket.² A török elleni harc megindításának kezdeményezése így lassan kicsúszott Lipót kezéből. Ezt a szerepet a római pápa vállalta magára. XI. Ince rögtön megválasztása után (1676. szeptember 21.) hozzálátott a nemzetközi törökellenes szövetség létrehozásához. Marsili még ugyanebben az évben audienciára jelentkezett nála, hogy aztán három év múlva Pietro Civrani, velencei követtel tizenegy hónapra Konstantinápolyba menjen. Itt a boszporuszi hidrológiai kutatásai mellett³ politikai információkat is gyűjtött. És nem is akármilyeneket: Hüseyin Hezârfen kanunáméját, mely a polgári és katonai élet egészét szabályozó törvényeket tartalmazta, valamint Abubekir Efendi geográfus térképgyűjteményét és számos, a Fekete-tengeren kalózkodó kozákok elleni védelem érdekében a Dnyeper szigeteire épített vár alaprajzát.⁴ Ugyanakkor ezeknél sokkal fontosabb és aktuálisabb információkhoz is hozzájutott, amikor egy alkalommal a szultán hajóján evezősködő fiatalember – aki kihallgatta a szultán és kegyeltjei beszélgetését – apjától megtudta, hogy a törökök nemsokára megkötik az oroszokkal a békét, és kihasználva a magyarországi zavargásokat, hamarosan Bécs ellen fognak indulni.⁵

1680 augusztusában az oszmán–velencei viszony elmérgesedése miatt a köztársaság visszahívta Marsilit. Ahogy Civranival együtt megérkezett Velencébe, már indult is a pápához beszámolni törökországi úti élményeiről. Egy rövid milánói intermezzo után végül is úgy döntött, hogy Bécsbe megy felajánlani szolgálatait a császárnak. A fent ismertetett körülmények, valamint az a tény, hogy Marsili mélyen hallgat döntésének okairól, arra engednek következtetni, hogy a bolognai gróf titkos pápai megbízottként érkezhettek a császári udvarba, azzal a feladattal, hogy elősegítse a török ellen indítandó támadás ügyét. Szükség is lehetett Marsili aknamunkájára, mert érkezésekor nagy volt a bizonytalanság a császári udvarban: „Az udvarban nagy volt a zűrzavar a törökök és a franciák által támogatott magyar lázadók sikerei miatt. A levegőben lógott hát annak a lehetősége, hogy vagy a török, vagy a francia, vagy mindkettő ellen harcba kell indulni. Emiatt aztán az udvar két pártra szakadt: az egyik rész mindenáron meg akart egyezni a magyarokkal, hogy a franciák ellen lehessen bevetni a hadsereget, a másik a viszont a franciáknak tett volna engedményeket, hogy a hadsereg fel tudja venni a harcot a törökökkel és meg tudja fékezni a magyar lázadókat. A franciaellenes nézetet képviselte a bécsi püspök, a főudvarnok, a Haditanács két elnöke, valamint az Udvari Kamara elnöke; akik nagy befolyással bírtak az udvarban. Őket valójában a spanyol követ mozgatta, akinek mindenben követték parancsait. Az Udvari Tanács elnöke és a két kancellár, akik a magyarok és a törökök ellen szerették volna bevetni a hadsereget, azonban nem tudták

² R. Várkonyi Ágnes: A királyi Magyarország. Budapest, 1999. 133. o.

³ E kutatások eredményeként publikálja, Krisztina svájci királynőnek ajánlva az Osservazione intorno al Bosforo Tracio o vero Canale di Constantinopoli (Roma, 1681) c. művét.

⁴ F. Molnár Mónika: Luigi Ferdinando Marsigli a török hadsereg XVII. századi állapotáról. In: Orientalista Nap 2000. Budapest, MTA Orientalisztikai Bizottság–ELTE Orientalisztikai Intézet, 2001. 27–35. o.

⁵ Autobiografia di Luigi Ferdinando Marsili. (A cura di Emilio Lovarini.) Bologna, 1930. (a továbbiakban: Autobiografia) 23. o.; Gyula Herczeg: L'autobiografia di Luigi Ferdinando Marsili e l'Ungheria. (a továbbiakban: Herczeg, 1982.) In: Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e illuminismo. Rapporti italo-ungheresi della presa di Buda alla rivoluzione francese. (A cura di Béla Köpeczi e Péter Sárközy.) Budapest, 1982. 68. o.

Luigi Ferdinando Marsili gróf lovasképe

igazán érvényesíteni akarataikat, mert akkor épp kegyvesztettek lettek az udvarnál.”⁶ Nos nagyon is úgy néz ki, hogy Marsili épp a magyar- és törökellenes párt megsegítésére küldte a pápa a bécsi udvarba. Az is feltűnő, hogy a franciabarát – és így közvetve törökpárti – hírében álló Cibo bíboros minduntalan igyekezett akadályozni Marsili bécsi karrierjét,⁷ de ennek ellenére Lipót rögtön Bécsbe érkezése után fogadta a bolognai grófot, aki „véletlenül” épp Svájcban és a Rajna völgyén keresztül – ahol feljegyzéseket készített a folyóról, „véletlenül” épp akkor, amikor annak völgyét a Strassbourgot elfoglaló franciák szállták meg – érkezett Bécsbe, ahol, mit ad Isten, a császár épp ezekre a feljegyzésekre volt kíváncsi: „Leborultam hát a császár lábai elé, és elmondtam, hogy életemet és véretem szeretném felajánlani az ő szolgálatára. Nagylelkűen fogadta hódolatteljes felajánlásomat, és arra kért, hogy a franciák által elfoglalt Rajna völgyi feljegyzéseimről beszéljek neki. Megmutattam hát rajzaimat és jelentéseimet. Ezek voltak az első munkáim, melyeket látott.”⁸

A császári kihallgatás után a bécsi püspök és a spanyol követ közbenjárásának köszönhetően a török és a lázadó magyarok ellen induló Enea Caprara hadseregébe sorozták be muskétás káplárként. Nem tudni, hogy önszorgalomból vagy valamilyen titkos megbízatásból, de az tény, hogy Marsili a káplári feladatokon túl egyéb teendőket is ellátott: rajzokat készített az útból településekről és folyókról, valamint elfogott leveleket és hangulatjelentéseket küldözgetett a bécsi udvarba a folyton civakodó magyar katonai vezetőkről.⁹ Az elismerés nem is maradt el: a bécsi Haditanács elnöke látván Marsili rajzait és vázlatait, megbízta őt a Rába folyó védelmi vonalának a kidolgozásával, melyre azért volt égetően szükség, mert Kara Musztafa serege feltartóztathatatlanul közeledett Bécs felé. Marsili el is készítette tervét,¹⁰ mely karrierépítésének újabb lépcsőfokát is jelentette egyben: eddigi szolgálatai jutalmául ugyanis kapitánnyá nevezik ki, és a Rába felső folyásának védelmével bízzák meg. A tatárok 1683. június 29-i támadását sikeresen visszaverte. Néhány nappal később Batthyány Ádám nyolcvan fős magyar csapatot küldött Marsili megsegítésére, aki közben a Rábaköz egyik szigetére vonult vissza. A következő támadás alkalmával azonban a segítségül küldött magyar csapatok átálltak a törökökhöz; Marsili a harcokban megsebesült és a tatárok fogságába esett, akik Ahmed temesvári pasának adták át, akinek Marsili azt hazudta, hogy velencei kereskedő.¹¹ Bécs

⁶ Autobiografia, 37. o.

⁷ „Bonvisi, a pápai nuncius, azonban nagyon komoran fogadott. Elmonda, hogy Cibo bíborostól, az államtitkártól, határozott parancsot kapott, hogy egyetlen szavamnak se adjon hitelt, és semmiben ne segítsen.” Autobiografia, 38. o.

⁸ Autobiografia, 38. o.

⁹ Eszterházy Ferentől, akit folyton zaklattat látogatásaival, például sok információt gyűjtött a magyarországi állapotokról. Arról is beszámolt Marsili, hogy Batthyány Ádám (1662–1703) és Nádasdy Ferenc (az 1671-ben kivégzett szintén Nádasdy Ferenc fia) állandóan civakodtak egymással. „Egy őrzőalkalmával beszédbe elegyedtem Draskovich gróffal, aki keserűen ecsetelte nekem az udvartól elszenvetett sérelmeit, melyeknek pusztán az volt az oka, hogy sógorának Nádasdynak a lovára vigyázott addig, amíg az egy ligetben egy francia követvel tárgyalt. Mire a Rába folyóhoz értünk, már tisztában voltam azzal, hogy Draskovich a lelke mélyéig romlott, a hűség, amit a császár iránt mutat, csupán csak színlelés. Ezt természetesen rögtön megírtam Lotharingiai Károlynak, előrevetítve azokat a baljós eseményeket, melyek a későbbiekben be is következtek.” Autobiografia, 42. o.

¹⁰ Progetto originale per fortificare il fiume Raab. Biblioteca Universitaria di Bologna, Fondo Marsili (a továbbiakban: BUB FM) Ms. 53. fol. 145–204.

¹¹ Herczeg, 1982. 70–71. o.; Autobiografia, 42–552. o., *Stoye, Jhon: Marsili's Europe, 1680–1730. The life and times of Luigi Ferdinando Marsili, soldier and virtuoso.* New Haven–London, 1994. 32–36. o.

ostromát a török táborból volt kénytelen végignézni, majd a császáriakat felmentő kahlenbergi csata (1683. szeptember 12.) után néhány napig Budára került. Közben Ahmed pasától két bosnyák vásárolta meg, akik Pietro Civrani közbenjárására, váltságdíj fejében szabadon engedték. Kiszabadulása után rögtön levelet írt Lotharingiai Károlynak, felajánlva a törökök közt gyűjtött értékes katonai információkat, néhány hónap múlva pedig már személyesen jelentkezett kihallgatásra Lipót császárnál Linzben. Ismét jókor érkezett a császári udvarba, mert katonai tapasztalatára és a fogságban gyűjtött információira nagy szükség volt, hisz épp kezdett kibontakozni a nagy nemzetközi törökellenes támadás. 1684. március 5-ére ugyanis beértek IX. Ince pápa diplomáciai erőfeszítései: Franciaország húsz évre fegyverszünetet kötött a Habsburg Birodalommal, és megszakította kapcsolatait a Portával; I. Lipót császár, Velence és Lengyelország pedig a pápa védnöksége alatt megkötötte a Szent Ligát. Marsili ismét Lotharingiai Károly seregében kapott helyet, immár alezredesi rangban, és aktívan részt is vett a Duna menti magyar várak (Visegrád, Esztergom, Vác), majd végül Buda visszafoglalásában.¹²

1687-ben I. Lipót sikerének teljében országgyűlést hívott össze Pozsonyban. Thökölyt, aki megpróbált 1685-ben csatlakozni a Szent Ligához, de Bécs visszautasította közeledési kísérletét, Ahmed váradi pasa törbe csalta és vasra verette; a Buda felmentésére induló török sereget a Szent Liga hadereje 1687 augusztusában Nagyharsánynál szétverte, ugyanez év őszén pedig Lotharingiai Károly aláírta a balázsfalvi szerződést, melynek értelmében Erdély, a barbár és zsarnok oszmán iga alól („a barbaro ottomanae tyrannidis jugo”) kivonja magát, és a továbbiakban elfogadja a császár isteni segítségét.¹³ Így nem csoda hát, ha ezen az országgyűlésen I. Lipót mindent elért, amit akart: a magyar rendeket lemondatta az Aranybullában lefektetett ellenállási jogukról, akik azt is elfogadták, hogy a Habsburg dinasztia tagjai ezután örökös jogon legyenek magyar királyok. Ugyanakkor a császár is tett engedményeket, igaz ugyan, hogy ezek inkább csak látványos gesztusok voltak: a rendek előtt égettette el Nicolaus Flämítzer hadbíró magyarokat gúnyoló pamflettjét, és törvénybe foglalták, hogy a törökökkel folytatandó tárgyalásokon és az esetlegesen megkötendő békében a magyar főurak is részt vesznek. Ezt a törvényt azonban a karlócai békekötéskor rögtön megszüntették.¹⁴

Eközben Marsili Federico Veterani tábornok seregével bevonul Erdélybe, részt vesz a már említett balázsfalvi szerződés aláírásában; 1687 decemberében pedig már Eger alatt találjuk. A vár visszafoglalása után Marsili ismét a pápához sietett beszámolni a keresztény seregek sikereiről. A kihallgatáson a pápa a franciák mesterkedéseiről tájékoztatta Marsilit.¹⁵ Ekkor kapta azt a megbízást, hogy a pápa testvére, Livio Odescalchi herceg számára mérje fel Árva vármegyét és a Szerémséget, mert a császár Odescalchinak szerte volna a két tartományt adományozni.¹⁶

¹² Marsili ezen tettei jól ismertek a magyar szakirodalomban. Lásd *Mónika F. Molnár: Le ricerche ungheresi del Fondo Marsigli di Bologna*. In: *Annuario. Studi e documenti italo-ungheresi*. (A cura di József Pál.) Roma–Szeged, 2005. 38–50. o.

¹³ A balázsfalvi egyezmény szövegét kiadta: *Szász Károly: Sylloge tractatum*. Kolozsvár, 1833. 25–36. o.

¹⁴ *R. Várkonyi Ágnes: A kompromisszumoktól a szabadságharcig. Hadtörténelmi Közlemények*, 2003. 697–698. o.

¹⁵ *Autobiografia*, 86. o.

¹⁶ Ezek a felmérések és jelentések, valamint az ezekkel kapcsolatban Odescalchinak írt levelek: BUB FM Ms. 54. fol. 70–176.

1688 tavaszán ismét a harctéren találjuk Marsilit: részt vesz a Maros menti várak (Lippa, Lugos, Karánsebes, Orsova, majd Belgrád) visszafoglalásában, ezt követően visszatér Bécsbe, és tervezetet nyújt be ez utóbbi vár megerősítéséről.¹⁷ 1690 őszén a fővezér Bádeni Lajostól, aki közben ezredessé nevezi ki, azt a feladatot kapja, hogy tanulmányozza Erdély geopolitikai helyzetét. Itt személyesen is szembe kerül Thököly Imrével, akit arra kényszerít, hogy seregeivel elhagyja Erdélyt. Ezután Bádeni Lajostól azt a parancsot kapja, hogy zárja le Erdély délkeleti hegyszorosait a visszatérni kívánó Thököly seregei elől. Erdélyből 1691-ben tér vissza Bécsbe, de a császár rögtön útnak is indítja Konstantinápolyba, hogy a megköthető békéről tárgyaljon a szultánnal. Alapos a gyanúm azonban, hogy valódi megbízatása ismét csak a kémkedés volt: az angol követ titkáráként ugyanis az volt a feladata, hogy török nyelvtudását kihasználva, kifürkéssze a Porta hajlandóságát a békekötésre.¹⁸ Feltételezésemet az is megerősíti, hogy a francia követ nyíltan kémkedéssel vádolta Marsilit, aki nem is késett a replikával, nyomban megszerezte a béke ellen mesterkedő francia követnek egy török főemberrel folytatott titkos levelezését, amit – biztos, ami biztos – rögtön meg is semmisített. Sőt a belgrádi török várparancsnokot még arra is rá akarta venni, hogy tegye el láb alól Thökölyt.¹⁹

Marsili fondorlatai és ügyeskedései azonban nem jártak sikerrel. Mert hiába szenvedett vereséget a török hadsereg 1691. augusztus 19-én Szalánkeménél, és hiába maradt holtan a csatatéren maga a nagyvezír is, a Porta még nem volt hajlandó békét kötni. Sőt, két év múlva Belgrád falai alól visszaverték a keresztény seregeket, melyek fölött 1695. szeptember 21-én ismét fölényes győzelmet arattak a törökök. Ez utóbbi csatában esett el az erdélyi császári seregek főparancsnoka, Veterani tábornok is, akinek haláláért Marsilit személyesen is felelősségre vonták, és a Haditanács döntése értelmében megfosztották ezredesi rangjától.²⁰ Így a törökök feletti végső győzelmet meghozó zentai csatában (1697) már nem vehetett részt, de régi pártfogója, Kinsky kancellár közbenjárásának köszönhetően az újrakezdődő béketárgyalások során bőven kárpótolták: a tárgyalóküldöttségben ugyan csak tanácsosi szerepet kapott, de a békeszerződés megkötése után a császár személyesen nevezte ki a határkijelölő bizottság teljhatalmú vezetőjévé.²¹ Az 1699 áprilisától 1701 márciusáig tartó munkálatokról Marsili pontosan és részletesen beszámolt a császárnak.²² A bolognai grófnak köszönhetően egy minden eddiginél pontosabban meghatározott, természetes és mesterséges határjelekkel leírt és kölcsönösen írásban rögzített határt sikerült megállapítani a két birodalom között, mely biztosította a Habsburg Birodalom számára az új törökellenes védelmi vonal későbbi kiépítését.

A mából visszatekintve azt kell mondanunk, hogy Marsilinek a határkijelölő bizottságban betöltött munkája volt katonai és politikai karrierjének csúcsa. 1701 nyarán vég-

---

¹⁷ Veress Endre: Gróf Marsili Alajos Ferdinánd Erdély és Magyarország földjén 1684–1701. MTA Könyvtár, Kézirattár Ms. 41778/18. fol. 7.

¹⁸ Jászay, 1999. 39. o. F. Molnár Mónika szerint Marsili nem tudott jól törököül.

¹⁹ Autobiografia, 144–145., 156–157. o.; Jászay, 40. o.

²⁰ Autobiografia, 185–186. o.

²¹ A kinevezési okmányt lásd: BUB FM Ms. 62. fol. 23b.

²² Ezeket a jelentéseket Raffaella Gherardi két vaskos kötetben jelentette meg: *Relazioni dei confini della Croazia e della Transilvania a sua Maestà Cesarea 1–2 (1699–1701)*. (A cura di Gherardi, Raffaella.) Modena, 1986. (a továbbiakban: Gherardi, 1986.)

leg elhagyja Magyarországot, sajnos ismét egy rossz élménnyel gazdagodva: ahogy ideérkezte után nem sokkal tatár fogságba esett, úgy távoztában Szeged mellett rablók támadják meg, és még egyszer utoljára jól kifosztják. Annak ellenére azonban, hogy Magyarországra és Erdélybe többé nem tér vissza, az itt eltöltött majd húsz esztendő nem volt hiábavaló, hisz a még hátralevő élete nagy részét a Kárpát-medencében szerzett tapasztalatok tudományos feldolgozásával töltötte.

Marsili, mint politikai gondolkodó

A történészeket régóta foglalkoztatja az a kérdés, hogy milyen mértékben épült ki az abszolútizmus a XVII. századi Habsburg Birodalomban. A viszonyítási alap XIV. Lajos Franciaországa, és ebből az összehasonlításból általában Bécs kerül ki vesztesen.²³ Ugyanakkor az is tény, hogy a XVIII. század közepére, főleg Mária Terézia uralkodása alatt, a Habsburg Birodalomnak sikerült ezt a hátrányt ledolgoznia. Az abszolútizmus XVIII. századi kiépítése azonban nem lett volna lehetséges, ha már a XVII. század második felében nem ért volna el látványos sikereket az osztrák ház. Íme egyetlen példa: míg 1660 táján I. Lipót alig tudta fenntartani 20 000 főnyi hadseregét, addig 1700-ban már 116 000 katonát tudott csatarendbe állítani, három évvel később pedig a spanyol örökösödési háborúban 140 000 katonája harcolt.²⁴ Ez a látványos katonai fejlődés nem következhetett volna be azon gazdasági intézkedések nélkül, melyeket a XVII. század második felének nagy osztrák merkantilistái dolgoztak ki és valósítottak meg.

Még egy jelentős különbség a XVII. századi francia és osztrák abszolútizmus között az, hogy míg Franciaországban az államelmélet- és történetírók pontosan kidolgozták az abszolútizmus politikai elméletét, addig a Habsburg Birodalomban ez szinte teljességgel hiányzott.²⁵ Bécs szinte csak a propagandával volt elfoglalva: igazi barokk hatalomként fontosabbak voltak a szavak, mint az általuk jelölt dolgok, azaz fontosabb volt a reprezentáció, a látszat, mint a valóság. És a XVII. század második felére az osztrák propaganda – melynek képviselői jórészt szintén olasz történetírók voltak – komoly sikereket is mondhatott a magáénak.²⁶ Magyarországi vonatkozásban erre csak egy példát szeret-

²³ Legutóbb erről lásd: *Jean Bérenger*: Finances et absolutisme autrichien dans le second moitié du XVIIème siècle. Lille–Paris, 1975. (a továbbiakban: *Bérenger*, 1975.); *Gherardi, Raffaella*: Potere e costituzione a Vienna fra Sei e Settecento. Il „buon ordine” di Luigi Ferdinando Marsili. Bologna, 1980. (a továbbiakban: *Gherardi*, 1980.) 81–94. o.

²⁴ *Bérenger*, 1975. 22. o.

²⁵ Lásd elsősorban Jean Bodin, Gabriele Naudé, Cardin Le Bret, Jean de Silhon és Pierre Matthieu műveit.

²⁶ Az egyik leghíresebb udvari történetíró, Jules Mazarin bíboros egykori magántitkára, Galeazzo Gualdo Priorato volt, akit Johannes Ferdinand Porcia herceg csábított el Párizsból, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy megírja I. Lipót császár uralkodásának történetét, mintegy ellensúlyozandó a Nyugat-Európában, de főleg Franciaországban kialakult negatív Habsburg-császár képet. A mű olyan jól sikerült (*Historia di Leopoldo Cesare*, I–III, Viena, 1670–1674, valamint ennek folytatása: *Continuatione dell’Historia di Leopoldo Cesare*, Viena, 1676), hogy máig befolyásolja, főleg nyugat-európai történészkörökben, az általa megörökített korszak, mindenekelőtt a magyarországi események megítélését. Erről részletesebben lásd *Bene Sándor*: „Ő császári felségének kedve telik benne...” Egy birodalmi história és társszerzői. *Filológiai Közlöny*, 1993. 49–50. o.; *Angelo Tombare*: Guerre al Turco e rivolte nobiliare in Ungheria nella seconda metà del Seicento: Galeazzo Gualdo Priorato. In: *Venezia e Ungheria nel contesto del barocco europeo*. (A cura di *Vittore Branca*.) Firenze, 1979. 421–424. o. Prioratoról lásd még *Giuliano Toro Rodinis*: Galeazzo Gualdo Priorato, un moralista veneto alla corte di Luigi XIV. Firenze, 1968.

nék hozni: az 1663–1664. évi háborút lezáró vasvári békét tárgyaló európai publicisztika csataterén még súlyos vereséget szenvedett el a Habsburg-propaganda, mert a politikai közvélemény befolyásolásában azok a kiadványok kerültek meghatározó pozícióba, melyek egyértelműen elítélték a békekötést, s a háború tovább folytatását szorgalmazták, és a magyar katonai vezetőkről (elsősorban Zrínyiről), mint a békekötés áldozatairól írtak.²⁷ A Wesselényi-féle szervezkedés 1671. évi megtorlását viszont már teljes mértékben sikerült elfogadtatni az európai politikai közvéleménnyel, olyannyira, hogy még a hagyományosan Habsburg-ellenes francia és angol publicisták is I. Lipót mellé álltak,²⁸ arról nem is beszélve, hogy Thököly Imre mozgalma kapcsán egész Európával elhitették, hogy „Magyarország a kereszténység ellensége”.²⁹

Marsili azonban a tudós katona fölényével siklott át ezeken a publicisztikai csatározásokon: ő nem a vásárterek és kávéházak közönségének, de nem is a hatalom körül sürgőforgó művelt értelmiségieknek, hanem közvetlenül a politikai döntéshozók (a kancellár, a Haditanács elnöke és természetesen a császár) szűk körének ír. Tervezetei és jelentései, melyeket akár a hiányzó Habsburg abszolutizmus politikai elméletírásaiként is értelmezhetünk, szinte kivétel nélkül kéziratban maradtak.

Az egyik ilyen fontos tervezete, melyet valamikor 1687–1699 között írt a *Relazione dello stato dell'Impero Romano Germanico*, melyben részletesen elemezte a Habsburg császárok hatalmának korlátait. Marsili szerint ennek legfőbb oka az, hogy a császár a közügyek intézését és a hatalomgyakorlást kénytelen megosztani a Birodalmat alkotó különböző országok rendjeivel: „Az állam közügyeit felerészben a császár, felerészben, pedig a birodalmi rendek irányítják. A rendeknek ius sessurae et sufragii [tanácskozási és egyetértési] joguk van, melyet az országgyűlések alkalmával gyakorolhatnak. A birodalom rendjei az örökös tartományokból, a fejedelemségekből, valamint a városokból kerülnek ki, és ők tartják kézben a politikai és jogi közigazgatás mintegy felét. A császár rendelkezéseit csak akkor fogadják el, ha azokat szabályosan összehívott országgyűlésen is megszavazták. A császár hatalmát emellett a rendek alkotmányai is korlátozzák, melyekre azonban a császárnak beiktatásakor fel kell esküdni.”³⁰ A rendek egyik legfonto-

---

²⁷ Lásd *Giovanni Sagredo* [?]: *Le Mars à la mode de ce temps*. Liège, 1672.; *Mauritio Nitri*: *Ragguaglio dell'ultime guerre di Transilvania et Hungaria*. Venetia, 1666.; *Johann Heinrich Andtler*: *Memoria belli Hungaro-Turcici*. Marseille[?], 1665. Andtler műve annyira jól sikerült, hogy az alábbiakban majd még részletesebben tárgyalandó bécsi hadvezér, Raimondo Montecuccoli, kiharcolta a császárnál, hogy Bécsben nyilvánosan égensék el a röpiratot. Andtlerrel és Nitiről részletesebben: *Bene Sándor*: „Jöttem, láttam, s elmenekültem...” *Irodalomismeret*, 1993/1–2. 36–39. o.; *Uő*: A Zrínyi testvérek az Ismeretlen Akadémiáján. (Velencei karnevál) *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1993. 650–668. o.; *Uő*: *Theatrum politicum*. Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban. Debrecen, (Csokonai Könyvtár 19) 281. o. A *Le Mars...*-ről lásd *Tóth Réka* írását: *Zrínyi-dolgozatok*. III. (1986) 12–20. o.

²⁸ Ilyen például *Louis Du May*: *Deux discours historiques et politiques, l'un sur les causes de la guerre de Hongrie, et l'autre sur les causes de la paix entre Leopold I Empreur des Romains et Mahomet IV Sultan de Turquie*. Montpelier, 1665.; *P. A. Gent*: *Hungarian Rebellion*. London, 1672.

²⁹ A propaganda sikeréhez persze az is nagymértékben hozzájárult, hogy ha sikerül Thököly akciója, akkor a magyar királyság egy része került volna török vazallusi státusba. Minderről részletesebben lásd *Köpeczi Béla*: „Magyarország a kereszténység ellensége.” A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Budapest, 1976.; *Bene Sándor*: *Hóhérok teátruma. A Wesselényi-mozgalom periei és hazai recepciójának kezdetei*. In: *Magyar nyelvű tudósítás a Wesselényi mozgalomról*. (Kiad. és bev. *Bajáki Rita*, szerk. és utószó *Hargittay Emil*.) Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba, 1997. 32–85. o.

³⁰ *Relazione dello stato dell'Impero Romano Germanico*. BUB FM Ms. 96. (fasciculus A), 4a–5a.

sabb hatalom korlátozó eszköze az adómegszavazási joguk volt. Marsili ezt a furcsa helyzetet valamiféle történet-földrajzi nemzetkarakterológiával próbálta megmagyarázni, és érdekes módon arra a következtetésre jutott, hogy a Habsburg Birodalom inkább köztársaság, semmint monarchia: „Azt mondom tehát, hogy a jelenlegi egyenetlenségeknek okait egyrészt az államot alkotó nemzet (a német) jellemében, másrészt, pedig a nemzet irányító kormányzati és politikai formában kell keresnünk. A németek természetüknél fogva szeretik a szabadságot, és ritkán nemz a természet köztük olyan emelkedett szellemeket, akik meghaladnák a létezés általános feltételeit. [...] Már most, ami a három politikai államformát, úgymint monarchikus, arisztokratikus és demokratikus, illeti, meg kell állapítanom, hogy a tenger melléki vidékeken, valamint a síkságokon a monarchikus és az arisztokratikus az uralkodó, míg a hegyvidékeken, így az Alpokban is, a demokratikus, ahogy ez Svájcban és az egyszerű népek között is tapasztalható. A birodalom kormányzati formája ezért sokszor változott. Általában az arisztokratikus és monarchikus kerekedett felül, de V. Károly alatt eltűnt minden akadályja annak, hogy Németország [azaz a Habsburg Birodalom] köztársasággá váljon.”³¹ Ugyanezen politikai elvek alapján ítélte meg a törökök államát is. A központi hatalmat ott is a katonai és a jogi-egyházi rend korlátozza, amit Marsili szintén nagyon károsnak tartott: „Minden történetírónk felmagasztalja a szultán despotikus hatalmát. De mennyit is ér ez a valóságban? Szulejmán szultán idejéig, akit a törökök maguk is a Nagy jelzővel illetnek, valóban jelentős lehetett a szultáni hatalom, de véleményem szerint ő volt az utolsó, aki győzedelmesen és igazságosan uralkodott. Ugyanezt mondják még a szalánkeméni csatában elesett Köprülü nagyvezírről is. A Nagy Szulejmánt követő szultánok, kivétel nélkül vagy gyengeelméjűek, vagy zsarnokok voltak. [...] Pedig éppen az említett szultán elődei, valamint Köprülü maga jutatta kiváltságokhoz a kapikulunak nevezett és a nagyúr szolgálatára rendelt egységeket, amelyek utóbb korlátlan urakká váltak, olyannyira, hogy akár börtönbe vagy a halálba is küldhetik a szultánt, és annak testvéreit, avagy fiait segíthetik a trónra; vagy saját kényük-kedvük szerint átírhatják a törvényt, hogy megmentse a vér szerinti hercegek életét a szultáni zsarnokságtól. [...] Íme hát a szultán, a hatalmas úr, a korlátlanul vélt uralkodó: a trónról egyenesen a börtönbe, sőt akár a vérpadra is kerülhet nagyvezírével együtt. Lipót császárnak a nagyharsányi hegy lábánál aratott fényes magyarországi győzelme után a jogi (ulemák) és a katonai rend (kapikuluk) összefogott, megfojtatták a nagyvezírt, és letették IV. Mehmed szultánt, helyére pedig fivéréit, Szulejmánt ültették. Egyáltalán nem voltak tekintettel arra, hogy a szultán uralkodása alatt milyen jelentős hódításokat vitt véghez, hogy mennyire kiterjesztette birodalmát, sőt bűnösnek kiáltották ki, amiért elherdálta a kincstár vagyonát. [...] A birodalom jelen hanyatló állapotában kétségtelen, hogy még számos hasonló eset fog előfordulni, mivel a szultánoknak nincs többé hatalmukban megváltoztatni a konstantinápolyi katonai egységek alapszabályait és elmozdítani őket kiváltságos helyzetükből. [...] Valójában a jogi és a katonai rend beleegyezése nélkül a szultán békét sem köthet, főleg olyan, az Oszmán Birodalom számára nagy területi veszteséggel járó, mint amilyen, példának okáért, a karlócai volt. A szalánkeméni csata után – melyben meghalt maga a nagyvezír is, egész serege vesztét okozva – én magam láttam, hogy a birodalom katonai és jogi vezetői kötelezték arra az új vezért, hogy a mihamarabbi békekötés reményében kezdje meg az elő-

---

³¹ Relazione dello stato dell'Impero Romano Germanico. 9b-10a.

zetes tárgyalásokat. (Ez ügyben én is a császáriak Nagyvárad alatti táborába mentem.) [...] Íme a szultán valójában szánalomra méltó hatalma, mely az őt körülvevő külsőségek miatt tűnik oly nagynek és boldognak. A szultánnak ugyanis nem nézhet az arcába senki, lábai előtt meg kell csókolni a földet, lehajtott fővel kell beszélni vele, mert a törökök úgy tartják, hogy szultánnak isteni tekintete van. A nyilvános imádságok alatt véget nem érő meghajlásokkal és imádsággal fejezik ki tiszteletüket előtte, még akkor is, ha éppen arra készülnek, hogy letaszítsák a trónról vagy kioltásák az életét.”³²

Marsili, kortársaihoz hasonlóan, a Habsburg abszolutizmus kiépítésének legfőbb akadályát a magyarok engedetlenségében látta, amit a lutheranizmus elterjedése csak fokozott az utóbbi időkben. Épp ezért egyetlen módon tartotta lehetségesnek Magyarország problémamentes integrálását a Habsburg Birodalomba: alapjaiban meg kell változtatni az ország törvényeit: „Számos példát hozhatnék fel annak bizonyítására, hogy Magyarország mindeztidáig szinte csak kárt okozott az Ausztriai Háznak. És azt mondom, hogy ez mindaddig így is lesz, amíg ennek az országnak a törvényeit funditus [alapjaiban] meg nem változtatjuk, és Németország többi tartományainak törvényeihez hasonlókká nem tesszük.”³³

A fenti nézeteket még jó néhány befolyásos személy magáénak vallotta a bécsi udvarban. Ők Magyarország gyors megszállásában, erőszakos rekatolizációjában és esetleg német telepések behozatalával vélték letörni a magyarok állandó lázongásait. Igazi frakciót alkottak az udvarban (Militárpartei), és érdekes módon képviselőik főleg olasz származású hadvezérek voltak, mint például Raimondo Montecuccoli, Eugenio di Savoia, Antonio Caraffa. Közülük is kiemelkedik, nem csak mint hadvezér, hanem mint katonai s politikai elméletírő is, Montecuccoli. Nem kizárt, hogy Marsili ismerte Montecuccoli írásait – habár nem hivatkozik rájuk. Perjés Géza szerint viszont tény, hogy a törökellenes háború hadvezérei maguknál hordták Montecuccoli *Della guerra col Turco in Ungheria* c. művét, és az is bizonyítható, hogy Lotharingiai Károly szinte pontról-pontra követte a Montecuccoli által javasolt terveket.³⁴ Láttuk már, hogy Marsili Lotharingiai Károly közvetlen beosztottja volt, de nem csak tőle hallhatott Montecuccoliról, hisz

---

³² Stato militare dell'Impero Ottomano. Amsterdam, 1732. I. rész, VI. fejezet. (A szöveget F. Molnár Mónika fordításában idézem: Az Oszmán Birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról. Ford. és az utószót írta F. Molnár Mónika, szerk., s. a. r. Nagy Levente. 2005. megjelenés alatt.) A Stato militare keletkezéstörténetéről külön tanulmányt lehetne írni, hisz mint említettem, Marsili már első konstantinápolyi útja alkalmával sok anyagot gyűjtött össze, melyek hagyatékában fennmaradtak. Ezek közül egyet Szakály Ferenc magyarul is kiadott (Luigi Ferdinando Marsili gróf tapasztalatai a török hadsereg és Buda állapotáról 1683. In: Buda expugnata. Buda visszafoglalásának emlékezete, 1686. Összeáll. Szakály Ferenc. Budapest, 1986), de arról még nem született tüzetes elemzés, hogy az összegyűjtött anyagból mi, és hogyan került be a Stato militare végleges szövegébe. Azt sem tudjuk pontosan, hogy Marsili mennyire ismerte a korabeli politikaelméleti irodalmat. Raffaella Gherardi hívta fel a figyelmet arra, hogy Marsili a Proietto d'una libreria c. írásában az általa elképzelt könyvtárból következetesen kihagyta a nagy politikai elméletírók műveit. Sem Machiavelli, sem Bodin, sem Hobbes neve nem szerepel a listán. Helyüket a modern statisztika megalkotói: Hermann Conring, Andreas Bosius, valamint a Habsburg területeken is nagy népszerűségnek örvendő Justus Lipsius foglalja el. Lásd Raffaella Gherardi: Il 'politico' e 'altre scienze piú rare' in due inediti marsiliani del primo settecento. Analji dell'Istituto Storico Italo-Germanico in Trento. I. 1975. 85–142. o.

³³ Relazione dello stato dell'Impero Romano Germanico. 19b.

³⁴ Perjés Géza: Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest, 1999. 172., 312. o. Montecuccoli fent említett műve csak 1760-ban jelent meg francia fordításban, az eredeti olasz nyelvű változat pedig csak 1821-ben látott napvilágot.

1677-ben Livornóban személyesen is felkereste Montecuccoli fiát.³⁵ Nem csoda hát, ha Marsili számos írásából visszaköszönnek Montecuccoli gondolatai, aki 1668–1680 között a Haditanács elnökeként meghatározó módon befolyásolta a bécsi udvar magyarországi politikáját.³⁶ Mindketten szinte ugyanazokkal a szavakkal jellemzik a magyarok állhatatlanságát, engedetlenségét és lázadásra való hajlamát: „A magyarok büszkék, nyughatatlanok, akaratosak és elégedetlenkedők. Ezeket a tulajdonságaikat őseiktől: a szkítáktól és a tatároktól örökölték. [...] Országukat is kettészakították, mivel egy részük úgy gondolta, szívesebben él török iga alatt, ezért Szapolyai Jánossal az élen behódoltak Szulejmánnak. Közöttük igen csak elterjedt a törökök nyelve, szokása, kereskedelme és öltözködése” – írta Montecuccoli.³⁷ Marsili szerint a „magyarok elődei, a régi szkíták, akik a Magyar Királyságnak mintegy a szülei és alapítói voltak.”³⁸ „Miután megvetették a magyarok lábukat a Duna jobb és bal partján és pogány vallásukat feladván, megismerték Istent, arisztokratikus kormányzati formájukat monarchikusra cserélték. De hiába választottak maguk közül királyt, annak kezeit különböző törvényekkel és rendeletekkel úgy megkötötték, hogy inkább a király társai, semmint alattvalói voltak. De nem is lehet ezt csodálni, hisz ez a nép forró fejű és természeténél fogva nyughatatlan.”³⁹ A magyarázat is adott: a magyarok, ugyanúgy, ahogy a törökök és a tatárok, a szkíták leszármazottai: ezért nem is csoda, hogy behódoltak a törököknek, és félő, hogy az idő multával az egész magyarság törökké lesz. A törökök csak azért hódíthatták meg Magyarországot egy részét, mert Szapolyai János vezetésével a magyarok egy része elárulta törvényes uralkodóját és behódolt nekik. Nem csoda hát, ha az Isten nem segíti már a magyarokat, akik önként lemondtak az Isten által nekik rendelt „kereszténység védőbástyája” megtisztelő címről: „A nagy magyar királyok igaz hite a barbár nemzetek elleni védőbástyává tette Magyarországot Európa végein. De amikor az Oszmán Sárkány felütötte fejét, megromlott ez a hit, egyenlenséget hintve a magyarok közé, akik még saját királyaik ellen is fellázadtak, ahelyett, hogy a törökök ellen harcoltak volna. Az istentelen Szapolyai János sok nemzetet és az egész Magyar Monarchiát romlásba döntötte azzal, hogy fellázadt a törvényes magyar király, Ferdinánd ellen, és Szulejmán szultán védnöksége alá helyezte országát, elveszítve Budát, elszakítva Erdélyt Magyarországtól, nagy kárt okozva ezzel az egész kereszténységnek.”⁴⁰ Sajnos még nem deríthettük ki, hogy Montecuccoli és

³⁵ „Ekkor kötöttem barátságot Montecuccoli gróffal, a császári hadvezér – aki akkor még élt – fiával, aki Livorno legszebb épületeit, valamint a kikötőt, a bástyákat és erődítéseket is megmutatta nekem. Beszéltem még a livornói kereskedelemről, és mindazon árukról és népekről, akik a kereskedés végett Livornóba érkeznek.” Autobiografia, 6. o.

³⁶ Montecuccoli a propaganda irányításából is kivette a részét: a már említett Gualdo Priorato Lipót császáról írt történelmének első kötetét ő rendezte sajtó alá, ami azt jelentette, hogy néhány helyen átírta, a francia udvarból érkező „megbízhatalan” Priorato szövegét. Ilyen például a Zrínyi Miklósról szóló rész is, melybe Montecuccolinak köszönhetően kerültek be a bíráló megjegyzések. Lásd *Bene Sándor*: Zrínyi és Priorato – elogium és eposz. *Somogy*, 1991/6. 49. o.

³⁷ *Raimondo Montecuccoli: L'Ungheria nell'anno 1677*. In: *Opere di Raimondo Montecuccoli corrette, accresciute ed illustrate*. Vol. II. (Kiad. *Giuseppe Grassi*.) Milano, 1831. 249–250. o.

³⁸ *Luigi Ferdinando Marsili*: Primo abozzo del compendio storico dell'Ungheria per servire d'introduzione al trattato: Acta Executionis Pacis. BUB FM Ms. 117. fol. 6b.

³⁹ *Luigi Ferdinando Marsili*: Epitome della ribellione dell'Ungheria. BUB FM Ms. fol. 70. (a továbbiakban: Epitome) 2a–2b.

⁴⁰ Epitome, 2b–3a.

Marsili milyen forrásokot használtak elméletük kidolgozásában,⁴¹ de az mindenesetre tény, hogy olyan toposzrendszerrel van dolgunk, mely alapvetően meghatározta a korabeli magyar és nyugat-európai értelmiségiek magyarokról folytatott diskurzusát.

Szkíták, hunok, magyarok, törökök

A magyarok szkíta eredetét, Anonymus után, Kézai Simon formálta koherens ideológiává – minden bizonnyal bizánci és nyugat-európai források alapján⁴² – propagandisztikus fogásként. Kézai ugyanis a német krónikás, Orosius azon állítását szerette volna cáfolni, hogy a magyarok a Meotisz (Azovi-tenger) mocsaraiban bolyongó ördögöktől származnának. A középkori dicső szkíta örökség az oszmán hódítások következtében egyre kényelmetlenebbé vált, főleg amikor kiderült, hogy a törökök és a tatárok ősei szintén a szkíták. Nem csoda hát, ha XVII. századi történetíróink esetében a magyarság önazonosság-megállapítására tett kísérletek ahhoz az eredményhez vezettek, hogy Magyarország Európa sajátos színfoltja. Jóllehet keresztény ország, de a hunokkal egyként keleti, ázsiai nép lakja. Ebből logikusan következett, hogy „a magyarságnak a vele rokon törökkel békében együtt kell élnie, mert a német segítségre nemigen lehet számítani.”⁴³ Ez a kettősség állandó fejtörést okozott a magyar történetíróknak. Kezdetben még csak óvatosan hangoztatták a török–magyar rokonságot,⁴⁴ de a XVII. század közepén Nadányi János (*Florus Hungaricus*, Amszterdam, 1663) könyvében külön fejezetet szentelt (*Hungarorum, Turcarum, Tatarorum affinitas*) a hun–magyar–török–tatár rokonság tárgyalásának. Szerinte a szkíta név egyaránt vonatkozott a magyarok, a hunok, valamint a török–tatár népek megjelölésére. A magyar népnév a tatárok mongol (Magoles, Magores) elnevezésével hozható összefüggésbe. Az uralkodót jelölő török *Hunchar* szó a hun népnévből ered. Nadányi szerint a régi rokonságot őrzi az a hagyo-

---

⁴¹ A Marsili által használt források feltérképezésével még adós a Marsili-kutatás. Tudomásom szerint egyedül F. Molnár Mónika próbálta meg eddig kideríteni azt, hogy milyen műveket használt Marsili az Oszmán Birodalom megírásához. Legutóbb Deák Antal András derített fényt Marsili néhány magyarországi adatszolgáltatójára: a soproni Gruber Ádámra, a gyulafehérvári Samuel Rohfrey-re, valamint a felföldi Ander Jacob Schmidtre és Mathias Ethesiusra. *Deák Antal András: A Duna felfedezése. Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény, Budapest, 2004. 39–39. o.* Rozsnay Dávid az 1526–1665 közötti erdélyi eseményeket írta meg Marsilinek, Bethlen Miklóstól amellet, hogy Mátyás korvináiról gyűjtött információkat, valószínűleg egy latin–magyar–román szójegyzéket is beszerzett, Istvánffy művéből pedig egy részletet le is másoltatott. Marsili és Bethlen kapcsolatáról lásd: *Jankovics József: Bethlen Miklós két levele Luigi Ferdinando Marsilinez. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv. (Szerk. Tusor Péter.) Budapest, 1998. 427–428. o.; Nagy Levente: Bethlen Miklós „ezer vagy kétezer szavas” latin–magyar–román szójegyzéke. *Magyar Nyelv*, 2000. 323–342. o.* Istvánffyból a másolat: *Extractus historiae Nicolai Istwanffi. BUB FM Ms. 57. fol. 160–161.; Rozsnay műve: Res tragicae gestae. BUB FM Ms. 103. fol. 396–489.*

⁴² Regino, prűmi apát, már a X. század elején írt Évkönyv-ében a magyarokat a szkíták leszármazottainak tartotta: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. (Összeáll. Györffy György.) Budapest, 2002. (Milleniumi Magyar Történelem, Források) 196–200. o.*

⁴³ *Havas László: A honfoglalás és az államalapítás Nadányi János organikus történelemfelfogásában. In: Neolatini irodalom Európában és Magyarországon. (Szerk. Jankovits László–Kecskeméti Gábor.) Pécs, 1996. 160. o.*

⁴⁴ Ellenpéldaként Mátyás király hozható fel, aki nyíltan vállalta a rokonságot a „kereszténység ősellenségével,” azt terjesztve, hogy nagyanyja nővére II. Mehemed szultán anyja volt. Hogy e tézis kidolgozásában mennyi szerepe lehetett a közös szkíta származástudatnak, azt a jövőbeni kutatásoknak kell kideríteni. Minderől részletesebben lásd *Fodor Pál: A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán–török történelemről. Budapest, 2001. (a továbbiakban: Fodor, 2001.) 192–194. o.*

mány is, hogy a Pannoniában lévő magyarokat nyugati törököknek nevezik azért, hogy megkülönböztessék őket a keleti törököktől, akik a perzsák szomszédságában élnek, de jelenleg Magyarország egy részét is hatalmuk alatt tartják.⁴⁵

Nadányi elmélete azért is érdekes, mert szervesen illeszkedett abba a kálvinotur-cizmusnak nevezett filotörök ideológiába,⁴⁶ melyet nemcsak a magyarországi és erdélyi történetírók, hanem olyan neves értelmiségiek is felkaroltak, mint Comenius, akit élel-ken foglalkoztatott a török megtérítésének gondolata. Sárospataki tartózkodása alatt (1650–1655) Lorántffy Zsuzsannát akarta rávenni arra, hogy anyagilag támogassa a Bib-lia török nyelvre való fordítását, de a fejedelemasszony mereven elzárkózott az ajánlat elől. De nemcsak Comenius, hanem a Bethlen Gábor és I. Rákóczi György által Erdély-be hívott professzorok is (elsősorban Johann Heinrich Bisterfeld, Johann Heinrich Alsted) a chiliazmus és a millenarizmus hívei voltak, és abban reménykedtek, hogy miu-tán a törökök felveszik a kereszténységet, megdöntik a Habsburg császár és a pápa (An-tikrisztus) hatalmát. Általánosan elfogadott nézet volt a XVII. századig, Szent Ágoston és főleg Szent Jeromos, Dániel próféta 2. könyvéhez írt kommentárjai alapján, hogy a vi-lág története négy birodalom (monarchia) – az asszír-babilóniai, a perzsa, a Nagy Sán-dor-féle és a római – története. Az utolsó felbomlásával pedig a világ is véget fog érni. Nyilvánvaló, hogy a Római Birodalom e koncepcióban fontos eszkatológiai funkcióval bírt. A végidők bekövetkeztének folyamatos elmaradása azonban azt eredményezte, hogy a Római Birodalom folytonosságát újabb és újabb birodalmakban vélték megtalálni (*translatio Imperii Romani*): a bizánciban, a frankban vagy akár a német császárságban.

A négy birodalom eszkatológikus képzete a protestáns elméletírók jóvoltából (főleg Lu-ther, Melanchton, Zwingli és Comenius) a XVI–XVII. század folyamán szekularizálódott. Ez azt jelentette, hogy a bibliai végidők apokaliptikus szereplőit a történelem valós szemé-lyeiben vélték felfedezni: így a protestánsok a pápában látták az Antikrisztust, a katoliku-sok természetesen Lutherben, aki nyilván Rómát a pusztulásra megért Babilonnak képzel-te. A törökök európai hódításai még egyértelműbbé tették a helyzetet: Krisztus eljövetele közel – hirdették a protestáns prédikátorok –, mert a törökök meg fogják dönteni az utolsó (Habsburg) birodalom és a pápa hatalmát. Így aztán se szeri, se száma a XVI. században a végidők borzalmait ecsetelő látomásoknak (a legnépszerűbb máig is Nostradamus), me-lyekből a XVII. századra már egyre inkább kilógott a politikai lóláb.

Ezékiel próféta könyve alapján az Antikrisztust már az őskeresztények Góg és Magóg ivadékaiival azonosították. Az utolsó ítéletnek e félelmetes népét általában északról vár-ták, így az első népcsoport, melyet a zsidó-keresztény világ a végítélet népének tartott, a szkíták voltak. A világvége sorozatos elmaradása azonban azt eredményezte, hogy a ké-sőbbiekben a szkíták helyét fokozatosan a hunok, a gótok, majd az arabok, magyarok, ta-tárok, végül, pedig a törökök vették át. Luther már 1518-ban kifejtette, hogy a törököt Is-ten küldte a bűnben elmerült keresztényekre. A török ellen harcolni tehát értelmetlen, mert Isten segíti őket, sőt a törökkel való harc egyenesen Isten elleni lázadás. Előbb bűn-bánatot kell tartani, mert csak akkor várhatják el a keresztények, hogy Isten őket segítse

---

⁴⁵ Nadányi János: *Florus Hungaricus. A Magyar Florus.* (Kiad., ford. s. a. r. Havas László, Óbis Hajnalka, Orosz Ágnes, Szabadi István, Szűcs Gábor, Takács Levente, Tegye Imre.) Debrecen, 2001. (Studia ad Philologiam Classicam Pertinentia Quae Aedibus Universitatis Debreceniensis Rediguntur XI).

⁴⁶ Nicolette, Mout: Calvinoturcism und Chiliasm in 17 Jahrhundert. *Pietism und Neuzeit*, 14. (1988) 72–84. o.

a török elleni harcban.⁴⁷ Ez a protestáns törökszemlélet Magyarországon gyorsan terjedt. Farkas András (*Miképpen az úr Isten Izraelnek népét Egyiptomból és hasonlóképpen az magyarokat Szkhítiából kihozta*, 1538) még csak a zsidó–magyar sorspárhuzamot vázolta fel (mindkét nép csak addig tudott ellenállni az ellenségnek, míg büntetlen maradt); Batizi András (*Meglőtt és megleendő dolgoknak teremtéstől fogva mind az ítéletig való históriája*, 1544) azonban már a négy monarchiáról szóló elméletet is ismertette, és a törököt az Antikrisztussal azonosította. Az erdélyiek közül elsőként Benczédi Székely István (*Krónika ez világnak jeles dolgairól*, 1559) foglalkozott a négy birodalom elméletével, beemelve a translációk sorába az Oszmán Birodalmat is. Szerinte ugyanis Nagy Károly császárrá koronázásával a Római Birodalom a nyugati, német, valamint a keleti, görög részre oszlott. Ez utóbbit Bizánc elfoglalásával a törökök vették birtokukba, akik így a szent Római Birodalom örököséivé lettek. A törökök meg fogják rontani a Német-római Császárságot is, de ekkor eljön majd Krisztus, megtartandó az utolsó ítéletet, és a világnak vége lesz.⁴⁸

A XVII. században Comeniusék épp a magyarok példáján felbuzdulva (egy eredetileg a törökökkel rokon nép felveszi a kereszténységet), úgy gondolták, hogy a törököket rövid időn belül meg lehet majd téríteni, természetesen nem a katolikus, hanem a protestáns hitre. Miután, mint említettem Lorántffy Zsuzsanna mereven elzárkózott attól, hogy a Biblia törökre fordítását támogassa, Comenius hollandiai mecénásban, Laurentius de Geer-ben találta meg legfőbb támogatóját. Egy Konstantinápolyban élő Levin Warner nevű holland személyében sikerült is alkalmas fordítót találni, de a mű mégsem készült el.⁴⁹ 1664 nyarán Comenius egyik hívét, Jakob Redingert, Köprülü érsekújvári táborába küldte. Redinger a Comenius által küldött könyvekkel érkezett a török táborba, melyek között természetesen ott volt Mikulás Drabik⁵⁰ jóslatainak Comenius féle kiadása is. Redinger egy hónapig maradt a táborban. Ott tartózkodása konfliktusmentes volt annak ellenére, hogy Köprülünek előadta a Drabik-féle jóslatok lényegét: a törökök önként át

⁴⁷ A protestáns elméletű törökkoncepciójáról lásd: *Göllner, Carl*: Turcica. Die europäischen Türken-drucke des XVI. Jahrhunderts. Bukarest–Baden-Baden, 1968. 173–209. o.

⁴⁸ A kérdés bőséges szakirodalmából a legfontosabb magyar művek: *Bartoniek Emma*: Fejezetek a XVI–XVIII századi magyarországi történetírás történetéből. Kézirat gyanánt, Budapest, 1975. 101–102. o.; Humanista történetírók. (Kiad. *Kulcsár Péter*.) Budapest, 1977. (Magyar remekírók) 1187–1188. o.; *Óze Sándor*: „Büncieírt bünteti Isten a magyar népet.” Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján, Budapest, 1991. (A Magyar Nemzeti Múzeum Művelődéstörténeti Kiadványa II.) 80–110. o.; *Ács Pál*: „Az idő ósága.” Történetiség és történelemszemlélet a régi magyar irodalomban, Budapest, 2004. 149–165. o.; *Fodor*, 2001. 195–200. o.

⁴⁹ *Kvacsala János*: Az angol–magyar érintkezések történetéhez. *Századok*, 1892. 804. o.; *Blekustad, Milada*: Comenius. Versuch eine Umriss von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský. Oslo–Praha, 1969. 631–632. o.; *Németh S. Katalin*: Comenius elfelejtett propagandistái: Jakob Redinger és Christian Hoburg. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1997. (a továbbiakban: *Németh S. K.*, 1997.) 6–7. o.

⁵⁰ Mikulás Drabik, morvavidéki cseh prédikátor volt, aki 1588. december 5-én született, és csak 1671 júliusában, a Wesselényi-felkelést megtorló akciók keretében érte utol a halál, 1628-ban érkezett Magyarországra. 1644-ben azt jóslta, hogy I. Rákóczi György lesz a magyar király. Még 1671-ben is úgy nyilatkozott, hogy Isten, a neki kinyilatkoztatott látások szerint, a magyar koronát az erdélyi fejedelemnek szánta. Később, a valóság hatására ugyan visszavonta ezt a vallomását és a katolikus hitre is áttért, de már ez sem tudta megmenteni a halálos ítélettől. Látomásait Comenius adta ki háromszor is (Lux e tenebris, Amsterdam, 1657, 1659, és Lux in tenebris, Amsterdam, 1665). *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése. II. Budapest, 1876. 378–384. o.; *Kvacsala János*: Egy álprófeta a XVII. században. *Századok*, 1889. 756–762. o.; *Szimonidész Lajos*: Drabik Miklós próféciái és egy magyar–latin kiadású részletük. *Magyar Könyvszemle*, 1942. 176–181. o.; *Péter Katalin*: Drabik Miklós, a lehető prófeta. *Világosság*, 1977/1. 36. o.

fognak térni a keresztény hitre, és végleg meg fogják dönteni a Habsburg Birodalom és a pápaság hatalmát. Redinger nem volt magányos kalandor, hanem jól meghatározott céllal érkezett a török táborba, és amint Németh S. Katalin írja „nem tett mást, mint közvetítette azokat a szándékokat Apafinak, melyek tükrözték Comenius politikai céljait.”⁵¹

A kálvinoturcizmusnak egy másik fontos vonatkozású terméke még a Londonban, 1663-ban kiadott Zrínyi-életrajz is, melynek törökkoncepciójában – annak ellenére, hogy a korabeli Európa egyik legnagyobb törökverő hőséneke állított emléket – sajátos ket-tősség figyelhető meg. Az O. C. monogram mögé rejtőző szerző egyrészt nyilvánvalóan azt állítja, hogy a török természettől fogva ellensége a kereszténységnek, és semmilyen formában nem híve a hódoltságnak, másrészt azonban igyekszik csökkenteni a pogányság és a kereszténység közötti távolságot, azt hangsúlyozva, hogy a két vallás (keresztény és mohamedán) között valójában nincs nagy különbség.⁵² Megemlíti például azt, hogy a török sereg vezére, Köprülü Ahmed nagy szimpátiával viseltetik az angol és a holland nemzet iránt, olyannyira, hogy szívesen felvenné Anglia királyának vallását: „Ligát kötött az angolokkal [a nagyvezír], kiknek legutóbbi forradalmait olyannyira csodálta, hogy állítólag, ha a hír igaz, azt mondta, ha neki magának kéne megválasztania akár istenét, akár vallását, Anglia királyának istenét és vallását választaná.”⁵³ Talán ugyanezt a célt szolgálja az a passzus is, melyben az ismeretlen szerző Zrínyinek a törökkel szembeni humánus bánásmódját és civilizatorikus felfogását ismerteti, holott köztudomású, hogy Zrínyi török foglyaival nagyon keményen bánt, és számosat közülük nem a műveltebb emberek közé, hanem a velencei gályákra küldött: „Egyszer amikor a haditanácsban arról vitatkoztak, hogy vajon megkegyelmezzenek-e a törököknek vagy sem, Zrínyi ott amellet foglalt állást, hogy meg kell kegyelmeznii, és hozzá kell szoktatni a törököket, hogy civilizáltabb és műveltebb emberekkel érintkezzenek és ismerkedjenek meg, akik talán beoltják őket egy kis tisztalelkűséggel és emberséggel.”⁵⁴ Valószínű, hogy ezzel a törökszimpátiával függ össze Zrínyi protestánsként való beállítása is, valamint a töröknek a pápaság vélt jövőbeni megdöntésében juttatott fontos szerep, ez utóbbi a már említett Drabik-féle jóslatokkal egybehangzóan: „Egyes hittételeik mögül sem hiányzik [a törököknek] oly régi hagyomány, amelyek, ha egyszer a tanulás mázával kifényesítenek, a mufti ura erejének segítségével kipenderítheti Őszentségét Rómából, ahogy ama püspök cselekedte azt a császárral.”⁵⁵

A mohamedán és protestáns vallás között tehát nincs nagy különbség, ezért az életrajz írója, ha nem is mondja ki expressis verbis, de érzékelteti, hogy a törökök megtérítésére irányuló erőfeszítések nem hiábavalóak: „Goes, a német követ négy pontban fogalmazta meg az akadályokat, amelyek elzárják a török útját vallásunk felé (ahogy ezeket

⁵¹ Németh S. K., 1997. 9. o. Redinger a Lux e tenebris-ből, még annak megjelenése előtt kivonatot készített, mellyel mielőtt Magyarországra érkezett volna, felkereste az európai politikusokat. 1644 júniusában pl. a francia királyt és Turenne marsallt. Budára 1664. október 20-én érkezett, Apafihoz Segesvárra pedig november 12-én. Redinger jegyzete: Magyar Országos Levéltár, Teleki cs. lt., P 658 9. cs., fol. 123–130.

⁵² „Ráadásul a törökök olyannyira megtisztelik a keresztényeket azzal, hogy becsülik Krisztust, és a zsidókat azzal, hogy elismerik Mózeszt, hogy eközben többi tévedéseik mind lecsusszannak a tudatlanságnak ama tág nyelöcsővén keresztül, amire most a világ egy része a száját nyitja.” Angol életrajz Zrínyi Miklósról. (Bev. és szerk. Kovács Sándor Iván.) Budapest, 1987. (Zrínyi-Könyvtár IV.) (a továbbiakban: Angol életrajz) 123. o.

⁵³ Uo. 82. o.

⁵⁴ Uo. 103. o. Zrínyi bánásmódjáról a török foglyokkal lásd: Csapodi Csaba: Kiadatlan Zrínyi-levelek. Irodalomtörténeti Közlemények, 1962. 741. o.

⁵⁵ Uo. 107. o.

magától a nagyúrtól hallotta): először is, hogy az oltáriszentségben megesszük saját Istenünket, 2. hogy megformázzuk Istenünket a templomban, 3. hogy Istent feldaraboljuk a Szentháromságban és 4. hogy életünkkel megtagadjuk őt. Az első kettőt ezek közül [...] egyszerűen meg kellene értetni, a harmadikat óvatos, világos és körültekintő meghatározásokkal kell feloldani, az utolsót azáltal kell megjavítani, hogy semmi törvénybe ütközőt nem teszünk, semmi illetlent nem mondunk és semmi erkölcselent nem viselünk magunkon.”⁵⁶

Merkantilizmus versus militarizmus

Nem tudjuk, hogy Marsili ismerte-e Comenius, Nadányi műveit vagy netán a Zrínyi-életrajzt, de ez véleményem szerint nem is fontos, mert az e művekben kifejtett nézetek a korabeli politikai és vallási diskurzus közhelyei voltak.⁵⁷ Az tény, hogy Marsili minden baj gyökerét a protestantizmus magyarországi terjedésében látta, aminek ellensúlyozására két régebbi toposzt igyekezett feleleveníteni: a magyarokat isten a kereszténység védőbástyájának rendelte, most, pedig azért sújtja őket jogos haragja, mert ők ezt a feladatot nem teljesítették megfelelően. Az, hogy Magyarország a kereszténység védőbástyája Aeneas Sylvius Piccolomininek (II. Pius pápa) köszönhetően a XVI. század folyamán terjedt el egész Európában.⁵⁸ Ezt a szerepet tehát nem annyira Isten, mint inkább a nyugat-európai közvélemény-formálók szánták Magyarországnak. És semmi sem jelzi jobban a magyarság megítélésében bekövetkezett változást, mint az, hogy míg Piccolomini saját európai kortársai renyheségét és önzését kárhoyztatja, mivel azok nem állnak a küzdő magyarok mellé,⁵⁹ addig Marsili a magyarokat hibáztatja azért, mert azok nem méltók az *antemurale Christianitatis* megtisztelő címre: „Ferdinánd császár és első ilyen nevű magyar király óta a jelenleg is kegyelemeden uralkodó Lipót császárig történt események bőven szolgáltatnak példákat az Osztrák Ház állhatatosságára és a német nemzet értékére, melynek át kellett vállalni a Magyarországnak rendelt, a kereszténység védőbástyája megtisztelő címet.”⁶⁰ Ezzel a véleményével Marsili nem volt egyededül a korabeli Európában. 1695-ben, egy francia oszmanistának, de la Croix-nak, szintén az volt a véleménye, hogy „folyamatos civakodásaikkal és polgárháborúikkal elsőként a görögök nyitottak teret az oszmán rablásoknak [...] aztán pedig az erdélyiek és a magyarországiak – akik torzsalkodásban és széthúzásban semmivel sem maradtak le a görögök mögött – és hallatlan kegyetlenséggel voltak képesek egymást öldökölni.”⁶¹

⁵⁶ Angol életrajz, 126–127. o.

⁵⁷ Jellemző lehet viszont, hogy az általa alapított Bolognai Tudományos Intézetnek adományozott könyvei között megvolt a kálvinoturcizmus egyik fő képviselőjének és a XVII. századi erdélyi szellemi életét nagy mértékben meghatározó Johann Heinrich Alstednek az *Encyclopaedia*-ja: *Instrumentum donationis*. BUB FM Ms. 146. fol. 14. Azt, hogy Marsili nemcsak megszerezte-e, hanem olvasta is Alsted könyvét, csak további kutatások révén lehet eldönteni.

⁵⁸ Erről részletesebben lásd: *Imre Mihály*: „Magyarország panaszja.” *A Querela Hungariae* toposza a XVI–XVII. századi irodalomban. Debrecen, 1995. (*Bibliotheca Studiorum Litterarium*) 143–174. o.

⁵⁹ Uo. 147. o.

⁶⁰ *Epitome*, 4a.

⁶¹ *de la Croix*: *Etat general de l'Empire Ottoman, depuis sa fondation jusq'au present*. Paris, 1695. 71–72. o.

Nem csoda hát, ha a Bécs szolgálatában álló olasz hadvezérek is a magyarországi helyzet rendezését tartották a török elleni harc előfeltételének. Montecuccoli például, nem csak haditechnikai, hanem általánosabb érvényű politikai javaslatokat is tett a helyzet orvoslására: 1. a magyar törvényeket (elsősorban a Werbőczy-féle Hármaskönyvet) gyökeresen át kell alakítani; 2. a nádorság intézményét meg kell szüntetni és helyébe kormányzót kell kinevezni; 3. az országban csak egyetlen vallást, a katolikust szabad megtűrni; 4. a hadsereg fenntartásához mindenkinek, így a nemességnek is hozzá kell járulni; 5. a csavargókat, rablókat, de főleg a törvényes uralkodó ellen lázadókat keményen meg kell büntetni.⁶² Montecuccoli ez utóbbi javaslatát egyik tanítványa Antonio Caraffa kissé túlságosan is komolyan vette. Caraffa 1662-ben szegődött a császár szolgálatába. Nevét a magyarországi lázadások leverésében tanúsított buzgósága és kegyetlensége tette hírhedtté. Legemlékezetesebb tettét 1687-ben követte el Eperjesen, amikor is egy állítólagos császárelenes összeesküvés szálait kellett felgöngyöltetnie. Caraffa a Montecuccoli által fent felsorolt összes vádat a magyarok fejére olvasta, és az egész magyar társadalmat bűnösnek mondta ki. A konkrét vádat, miszerint a Thököly Imre vezetésével szervezett összeesküvés ügyében az eperjesiek Zrínyi Ilonával leveleztek, pénzt és rezet juttatva a munkácsi várba, egy markotányosnő zavaros közlésére alapozták.⁶³ Eperjes főterén huszonnégy embert fejeztek le és négyet fel – köztük számos német származásút is –, és további hatvanat tartóztattak le. A valódi cél azonban nem a nem létező összeesküvés felgöngyöltése, hanem a császári kincstár feltöltése volt. Az elítéltek a város leggazdagabb polgárai voltak, és maga Caraffa is ezt írta egyik jelentésében: „A pénzbírságok és az elkobzások az államkincstárat töltik fel.”⁶⁴ Az eperjesi véstörvényszék olyan sikeresen végezte munkáját, hogy egész Európa elborzadt a kegyetlen kivégzések láttán, Magyarországon pedig olyan elégedetlenséget váltott ki, hogy az 1687. évi pozsonyi országgyűlés csak azután kezdhetette meg munkálatait, hogy Lipót törvénnyel törölte el az eperjesi bizottság ítéleteit.

Azért tértem ki ennyire részletesen Caraffa működésének ismertetésére, mert Marsili többször is említi önéletrajzában, hogy Caraffa különös figyelemmel viseltetett iránta, ugyanakkor a kortársak is Marsiliban látták Caraffa igazi örökösét.⁶⁵ A Montecuccoli,

---

⁶² *Montecuccoli*: i. m. 282–285., 289. o.

⁶³ *Kónya Péter*: *Az eperjesi véstörvényszék 1687*. Eperjes–Budapest, 1994. (a továbbiakban: *Kónya*, 1994.) 84–97. o.

⁶⁴ *Caraffa* jelentését idézi *Kónya*: i. m. 108. o.

⁶⁵ Johann Karl von Thiel császári tanácsos például 1700. május 27-én a következőket írta I. Lipótnak Marsili jelentéseiről: „Anélkül, hogy jóslásokba bocsátkoznék, úgy vélem, hogy ez a mű [Marsili határfelmérése és az azokról írt jelentései] az ön fenséges dicsőségét fogja szolgálni. [...] A [Marsili] által készített katonai, gazdasági és politikai feljegyzésekben végre látom a nagy Caraffa – akit Isten helyezzen a paradicsomba – elképzeléseinek megvalósulását.” Thiel levelét közli *Gherardi*, 1980. 270. o. Marsili több katonai akcióban Caraffa közvetlen beosztottjaként vett részt, lásd *Autobiografia*, 39., 84–86., 101–103. o. Caraffa magyarországi és erdélyi működése ma még nincs kellőképpen feltárva. Marsili hagyatékában található egy irat, melyet véleményem szerint maga Marsili írt valamikor 1696 október–novemberében: *Probabile ac Morale Tertium Expediens, ac Moderamen Aulicum super statu Apaffi, et Transylvania circa Apaffium*. BUB FM Ms. 57. 142a–159b. Ebben a szerző arra tesz javaslatot, hogy Erdélyt, a fiatal Apafi haláláig legalábbis, önálló fejedelemségként kellene megtartani, de a fejedelem kinevezését és hatalmának legitimitását nem a szultán athnaméja, hanem a császár garantálná. Marsili itt részletesen elemzi a Caraffával való 1687–1688. évi erdélyi ténykedéseit. Azt, hogy jól ismerte Caraffa elképzeléseit, bizonyítja az alábbi részlet is: „Caraffa kezdetben úgy gondolta, az erdélyieknek is ugyanúgy túl lehet, mint a magyarokon, csak miután belülről is feltérképezte a helyzetet, és

Caraffa, Marsili által fémjelzett katonai párt mellett azonban létezett egy méréskeltebb nézeteket valló frakció is a bécsi udvarban (Merkantilpartei), mely elsősorban gazdasági és kereskedelmi kulcspozíciók megszerzésével szeretne volna érdekeit érvényesíteni az udvarban és közvetve Magyarországon is. E frakció tagjai főleg cseh származásúak: Leopold Kollonich, Franz Ulrich Kinsky (cseh kancellár) Andreas Kaunitz (birodalmi alkancellár) Gundaker Thomas von Starhemberg (1703–1715 között az Udvari Kamara elnöke), David Palm (udvari tanácsos), valamint Eugenio di Savoia herceg. E párt elképzeléseit az *Einrichtung des Königreichs Hungarn* – vagy ahogyan később a szakirodalomban elterjedt: *Einrichtungswerk* – című tervezet foglalja össze.⁶⁶ Az 1688 júliusától 1689 novemberéig készült 500 kézirataldalmi tervezet szerzőjeként Kollonich és Franz Joseph Krapff udvari haditanácsos neve szerepel. A szakirodalom mégis Kollonich nevéhez köti az *Einrichtungswerk* létrejöttét, mivel ő volt a projektum kidolgozásával megbízott főbizottság vezetője.⁶⁷ Kollonich horvát nemesi családból származott, és kivételes karriert futott be a császári udvarban. Fiatal korában máltai lovagként harcol, 1659-ben I. Lipót titkos tanácsosa, 1666-tól nyitrai, 1685-től pedig győri püspök. 1672–1684 között a Magyar Kamara, 1692-től pedig az Udvari Kamara elnöke, 1691-től kalocsai, majd 1695-től esztergomi érsek. Buda visszafoglalásának napján XI. Ince pápa bíborossá nevezi ki, és a következő évben megbízza a császár az *Einrichtungswerk* kidolgozására létrehozott bizottság irányításával.⁶⁸ Az *Einrichtungswerk* összeállító a XVII. századi természetjog (elsősorban Hugo Grotius és Samuel Puffendorf), valamint az osztrák kameralisták (Johann Joachim Becher, Wilhelm von Schröder és Philip Wilhelm von Hörnigk) műveit használták fő forrásként.⁶⁹ Arra nincsenek adataink, hogy Marsili ismerte volna a kameralisták írásait, de Grotius műveiről többször is elismerően nyilatkozott.⁷⁰ Azon nem is kell csodálkoznunk, hogy a kameralisták műveit Marsili nem olvasta, vagy inkább nem akarta ismerni. Ők ugyanis meglehetősen furcsa társaságot alkottak az

---

megismerte, hogy Lengyelország közel van, Törökország mellette, háta mögött Moldva, Tatárföld, Valachia, és, hogy Magyarország felől is nehezen megközelíthető folyói, tavai, hegyei révén, a tartomány nagy és népes, ezután szinte bünbánóan és nagyon aggódva írt Szebenből 1688. febr. 9-én Teleki grófnak Fogarasra.” (156a).

⁶⁶ Az *Einrichtungswerk* szövegét Theodor Mayer adta ki elsőként, sajnos csak kivonatosan. A teljes szöveg 1980-ban jelent meg Adalbert Tóth gondozásában. Baranyai Béla magyar jogtörténész kritikai kiadásban szerette volna közzé tenni a szöveget. A szerző sajnos a második világháború alatt légítámadás áldozata lett, így a mű nyomtatásra előkészített kézirata a Magyar Országos Levéltárba került: MOL P 1568 7. cs.

⁶⁷ *Wellmann Imre*: Merkantilische Vorstellungen. *Studia Historica*, 1965. 316–352. o.; *Benczédi László*: Kollonich Lipót és az *Einrichtungswerk*. In: *Gazdaság és mentalitás Magyarországon a török kiűzésének idején*, (Szerk. *Praznovszky Mihály, Bogynszky Istvánné.*) Salgótarján, 1987. (Discussiones Nogradiensis 4.) 154–155. o.; *Varga J. János*: Berendezési tervezetek Magyarországon a török kiűzésének időszakában. Az *Einrichtungswerk*. *Századok*, 1991. (a továbbiakban: *Varga J.*, 1991.) 451–452. o. Kollonich a magyar katonai és politikai vezetőktől is kért egy javaslattervezetet, melyet az Esterházy Pál nádor és Széchényi György esztergomi érsek vezetete bizottság dolgozott ki már egy évvel korábban 1688-ban: *Iványi Emma*: Esterházy Pál nádor és a magyar rendek tervezete az ország új berendezkedésével kapcsolatban. *Levéltári Közlemények*, 1971. 137–161. o. Lásd még *Czigány István*: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700. Budapest, 2004. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára 4.) 172–174. o.

⁶⁸ Kollonich életéről: *Joseph Maurer*: Cardinal Leopold Graf Kollonits Primas von Ungarn. Sein Leben und sein Wirken. Innsbruck, 1887. Marsili személyesen ismerte Kollonichot. A már említett Livio Odeschalchi-féle szerzési felmérés kapcsán találkozott vele. Autobiografia, 107. o.

⁶⁹ *Gherardi*, 1980. 447–448. o. Az osztrák kameralistákról lásd: *Bérenger*, 1975. 214–279. o.

⁷⁰ *Gherardi*, 1980. 447–448. o.

udvarban: ideológiai gyökereiket, utópisztikus elképzeléseiket és az alkimistákhoz való vonzódásukat tekintve inkább a Johann Heinrich Alsted, Comenius stb. által fémjelzett protestáns értelmiségiekhez álltak közelebb.⁷¹ Egyébként egyikük sem volt osztrák eredetű, egyikük sem volt eredetileg katolikus, hanem a leghíresebb angliai és hollandiai protestáns egyetemeken tanultak.⁷² Nem csoda hát, ha a Militärpartei emberei nem néztek jó szemmel a furcsa társaság térnyerését az udvarnál, főleg ha figyelembe vesszük, hogy a császár annyira a befolyásuk alá került, hogy 1700-ban a gazdasági fellendülés fontosságát a katonai fejlesztések elébe helyezte.⁷³ Sőt Raffaella Gherardi egyenesen azt állítja, hogy az *Einrichtungswerk* kidolgozását a császár épp a katonák által, a visszahódított magyarországi területeken elkövetett visszaélések ellensúlyozása végett rendelte el.⁷⁴ Nem is késett soká a katonai párt replikája: Antonio Caraffa, aki személyes támadásként értelmezte a tervezetnek a katonaságra vonatkozó részeit, csúnyán összevitakozott Kollonichsal, ami a későbbiekben nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy az *Einrichtungswerk* nem vált hivatalos kormányprogrammá.⁷⁵ Ennek ellenére a Justitiarium, Ecclesiasticum, Politicum, Militäre és Camerale fejezetekre osztott tervezet készítői néhány elemet átvettek a Militärpartei eszköztárából. Ilyen volt például az, hogy Montecuccolihoz hasonlóan szerették volna megreformálni a magyar törvényeket, hatályon kívül helyezve a már említett Hármaskönyvet és cseh mintára újjászervezni a Magyar Kancelláriát. A többi fejezetben azonban az *Einrichtungswerk* szinte mindenben eltér a Militärpartei elképzeléseitől. Az *Einrichtungswerk* is rekatolizációt sürget, de nem erőszakos, hisz elismertnek nyilvánítja a lutheránus és református, megtűrtnek pedig a görögkeleti, az antitrinitárius és a zsidó egyházat; annak ellenére, hogy korábban maga Kollonich is hírhedt protestánsgyűlölő volt.⁷⁶ Szükségesnek tartja a visszahódított területek (Neoaquistica) benépesítését az „ubi populus ibi obulus” féle becheri elv alapján, és jöllehet előnyben részesíti a német telepeseket, de nem beszél erőszakos germanizálásról. A Militäre és a Camerale fejezetek tartalmazzák a legtöbb kritikát a Militärpartei tevékenységéről. A tervezet készítői nem pusztán hadászati szempontból fontos felvonulási terepet láttak Magyarországon, hanem abból indultak ki, hogy Magyarország a Habsburgok Duna menti monarchiájának fontos része, melynek anyagi jólétével törődni kell. Világosan látták azt is, hogy Magyarország nagyobb terheket visel a törökellenes háborút illetően, mint az örökös tartományok, ezért leszögezték, hogy a királyságot a többi tartománnyal egyenrangúan kell kezelni. Mindemellett a császári katonaság úgy bánt Magyarországgal, mint ellenséges területtel: elképesztő részleteket említenek a tervezet szerzői a csalás, a sikkasztás, a zsarolás különféle módjairól, melyekkel a kamarai

---

⁷¹ Bérenger, 1975. 255. o.

⁷² Lásd részletesebben: Uo. 257–260. o.

⁷³ Uo. 254. o.

⁷⁴ Gherardi, 1980. 219. o.

⁷⁵ Varga J., 1991. 474. o.

⁷⁶ Állítólagos programját: „Faciám Hungariam captivam, postea mendicam, deinde catholicam” (Előbb rabbá, utána koldussá, végül katolikussá teszem Magyarországot) – idézi Kónya, 1994. 28. o. Itt mondok közzönetet Czigány Istvánnak a tanulmányomról írt alapos és kimerítő lektori jelentéséért, melyben figyelmeztet, hogy nincs megbízható adat arról, hogy a fenti jelmondatot Kollonich valaha is mondta volna, csak II. Rákóczi Ferenc találta ki elfogultan és politikai célzattal. Mindenesetre érdemes lenne az ilyen és ehhez hasonló legendaképződéseket egy külön tanulmányban elemezni.

tisztek, de főleg a katonaság elveszi a lakosság pénzét. Az Udvari Kamara 1684–1688 közötti bevétele 2 600 000 forint volt, holott Magyarország legalább tíz, de egyesek szerint akár húszmillió forintot fizetett be a kamarai tiszteknek és a katonaságnak, ám a hiányzó összeg nem jutott el a kincstárig. Ez oda vezetett, hogy a visszafoglalt területekről menekült a lakosság a császári katonák elől, ezért a tervezet készítői a benépesítésekben, az adóreformban, a katonaság visszaéléseinek megfékezésében, a kereskedelem fellendítésében látták az Udvari Kamara jövedelmei növelésének lehetőségét.⁷⁷ Ezt kiváltságok adományozásával és új vámszabályok bevezetésével szerették volna elérni. Jellemző a kereskedelem visszaságaira, hogy 1695-ben Erdélyből Győrig ötvenöt címen kellett vámot fizetni; ugyanis vámolttak a földesurak, a városok, a kamarai tisztviselők és a katonák is.⁷⁸ Ugyanakkor hangsúlyozták, hogy a vízi kereskedelmet lehetne a legkönnyebben fellendíteni, mivel az országot átszelő nagy folyók kiváló lehetőséget adnak erre. Ugyancsak a kereskedelem könnyítését szolgálta volna az egységes pénz, valamint súly- és mértékrendszer bevezetése is.⁷⁹

Habár, mint láttuk, Marsilit a Militärpartei embereként jellemezték a kortársak, és arról sincs tudomásunk, hogy netán kapcsolatban lett volna a bécsi udvar merkantilistáival, mégis azt kell mondanunk, hogy a bolognai gróf helyét valahol a két párt között kell meghatároznunk. Elsősorban azért, mert a határkijelölő bizottság vezetőjeként a császárhoz írott jelentéseiben – melyekben Raffaella Gherardi szerint a legkoherensebben mutatkoznak meg Marsili politikai elképzelései – főleg az *Einrichtungswerkben* felvetett problémákkal foglalkozik.⁸⁰ Az *Oszmán Birodalom...*-ban is önálló fejezetet szentel a török kereskedelemnek. Marsili egyik éles szemű megfigyelése az, hogy ez a hatalmas kiterjedésű, sok népből és vallásból álló birodalom épp a kereskedelem nagyfokú szabadságának biztosításával képes önmagát fenntartani: „A kereskedelem pártolása az oszmán állam egyik igen figyelemre méltó felismerése. Ennek hiányában ugyanis az alattvalók nem lennének kellőképpen buzgók és elégedettek, és így a szultán is jóval kevesebb hatóságos segítséget várhatna el tőlük.” Ez biztosítja a manufaktúrák nyersanyaggal való zavartalan ellátását, miáltal az ipar is fejlődik: „ezekre a természeti kincsekre és termékekre építve működnek a törökök kézműves műhelyei, olyan olajozott módon, hogy Európa is megirigyelhetné, hiszen nálunk ezek ellátása gyakran igen szervezetlen.” A Porta jelentős privilégiumokkal csábítja az európai államok, főleg Anglia, Hollandia, Franciaország és Velence kereskedőit: „Mivel a Porta is felismerte, hogy a kereskedelem révén, minden évben igen jelentős összegeket tud kicsikarni Európától, különféle privilégiumokkal, és egyes európai uralkodókkal kötött szerződésekkel, igen megkönnyítette a kereskedelmet a keresztény nemzetek számára. [...] A törökök, ha az európai nemzetek áruiról van szó, az adókövetésben igen mérsékletesek, mivel ez nem éri el a három százalékot sem, és ezt az összeget csak egyszer kell megfizetniük az egész birodalomban. Utána ezen népek kereskedői akármilyen áruval üzletelhetnek, anélkül, hogy bármilyen

---

⁷⁷ Varga J., 1991. 474. o.

⁷⁸ Uo. 485. o.

⁷⁹ Uo. 468–469. o.

⁸⁰ Ha az *Einrichtungswerket* nem is iktatták törvénybe, egyes tételeinek gyakorlati megvalósítására épp a karlócai béke után került sor. Így például az elnéptelenedett országrészek betelepítésekor a telepések kiváltságait az *Einrichtungswerkben* foglalt javaslatok szerint állapították meg. Vö. Varga, J., 1991. 481. o.

egyéb fizetési kötelezettségük lenne, kivéve néhány helyet, ahol egyrészt kérik annak a vámhelynek az elismervényét, ahol fizettek, másrészt még további apró kis összegeket is. Ezzel is elősegítik a pénz beáramlását, amit azután szétosztanak a mindenféle rendű és rangú törökök, valamint a keresztény alattvalók közt is.”⁸¹

Ezeket a gondolatokat fejleszti aztán tovább a *Progetto del possibile commercio fra ambedue gli Imperii* (1689), valamint az 1699. szeptember 11-i jelentéséhez csatolt *Discorso generale sopra del traffico*, mely Gherardi szerint Marsili gazdaságpolitikai gondolkodásának a csúcspontját jelenti.⁸² Ezekben az írásaiban Marsili két szempontból tartja fontosnak a kereskedelem fejlesztését: egyrészt a kereskedelem anyagi gyarapodással jár, ami által csökken a veszélye annak, hogy a visszafoglalt területek lakói a császár ellen láznak; másrészt a törökök felett aratott győzelem most lehetőséget adna a Habsburg Birodalomnak arra, hogy monopolhelyzetbe kerüljön az Oszmán Birodalommal folytatandó kereskedelem terén, kiszorítva onnan Angliát, Hollandiát és Franciaországot. Ezért dolgozza ki részletesen a *Discorsoban* a lehetséges kereskedelmi útvonalakat (főleg a Duna menti vízi kereskedelemre fókuszálva – semlegesítve a hollandok ez irányú törekvéseit –, valamint aprólékosan bemutatva az importálandó és exportálandó árucikkeket.⁸³ Ezeket az elképzeléseket Marsili messzemenően érvényesítette a határ megállapításakor is. Különösen figyelt arra, hogy ahol csak lehetett, az új védelmi vonal a folyókra támaszkodjon, és vízi úton jól megközelíthető legyen; ezért javasolja a folyómedrek megtisztítását és mielőbbi hajózhatóvá tételét is.⁸⁴ Nem csoda hát, ha ez a határ olyan jól sikerült, hogy kisebb-nagyobb változtatásokkal ugyan, de lényegében az első világháború végéig fennmaradhatott. Ehhez nagymértékben hozzájárult az, hogy biztosította az új védelmi vonal, a Militärgrenze későbbi megszervezését is.

Nem véletlen az sem, hogy a fő kereskedelmi útvonalhálózatot a Duna–Rajna–Elba–Moldva folyó vonalán képzelte el, összekötve így az amszterdami, londoni, valamint a fekete-tengeri kikötőket.⁸⁵ Ennek ellenére Marsilit a Habsburg Birodalmon belüli kereskedelmi visszasságainak felszámolása és főleg a két nagyhatalom közötti kereskedelem lehetősége érdekelte. Ezért fektetett hangsúlyt arra, hogy a birodalmon belül legyenek főbb kereskedelmi útvonalak, és ne érintsenek ellenséges területeket.⁸⁶ A kereskedelmi útvonalak biztonságának megőrzése érdekében szükségesnek tartotta a kereskedőházak felállítását is, a török karavánszerájok mintájára. Javasolta – ugyancsak török mintára – vásárhelyek kijelölését, ahol meghatározott időnként vásárokat lehet tartani,⁸⁷ valamint a

---

⁸¹ Az Oszmán Birodalom..., I. rész, X. fejezet.

⁸² A *Progetto*t lásd: BUB FM vol 58. fol. 35b–62b. A *Discorso*-t Gherardi adta ki: *Gherardi*, 1986. 358. o.

⁸³ *Gherardi*, 1986. 186–188. o. Ezekről az útvonalokról térképet is készített, melyet Deák Antal András fedezett fel és publikált: *Deák*, 29. o.

⁸⁴ *Gherardi*, 1986. 192. o.

⁸⁵ Uo. 26. o.

⁸⁶ Uo. 90. o.

⁸⁷ „Ahhoz, hogy a kereskedők áruikat megvédhessék az időjárás viszontagságaitól, vagy a rablók támadásaitól elengedhetetlenül szükséges lenne nagy, cseréppel fedett csarnokok építése, ahogyan azt a törökök is teszik. Az árukat itt meghatározott rendben raktározhatnák el a kereskedők, akik a csarnokokat erős vaskapukkal zárhatnák le. A csarnokok nagyságát a várható árumennyiséghez kellene igazítani. Brassóban kellene felállítani az első csarnokot, a másodikat Gyulaféhevárott, a harmadikat Aradon, a negyediket Szegeden, az ötödiket – mely a legnagyobb lenne – Budán, a hatodikat Baján, a hetediket Eszéken, a nyolcadikat Baskán [?], a kilence-

vámszabályok egyszerűsítését az *Einrichtungswerk* szerzőivel egybehangzóan. A köveendő példa ebben az esetben is az Oszmán Birodalom: „Az Oszmán Birodalomban az a szokás, hogy a Porta igyekszik minden, a területén kereskedelemmel foglalkozó, nemzettel megegyezni abban, hogy ki mennyi vámot fizessen. Legtöbbet a velenceiek fizetnek: árujuk értékének öt százalékát. Az angolok, a hollandok és a franciák három, míg a raguzaiak másfél, vagy két százalékot fizetnek. Ezt a vámot azonban csak egy helyen és egyszer kell megfizetni, utána kereskedő a Birodalom egész területén, szabadon árulhat.”⁸⁸

Nem csodálkozhatunk hát már azon sem, hogy Magyarországgal foglalkozó hadászati jelentéseiben is a gazdasági szempontok dominálnak. Soha sem volt híve Erdély különál-lásának, de mégis azt javasolta, hogy az esetleges lázadások elkerülése végett Erdélyt Magyarországtól határozottan el kell szigetelni.⁸⁹ A határ menti kereskedelem megélén-külése nagyobb népmozgással is jár, mely teret enged a különböző fertőző betegségek, elsősorban természetesen a pestis terjedésének, ezért az 1700. március 4-i jelentéséhez részletes tervezetet csatolt *Progetto nel buon regolamento a difendere del pericolo di peste tutta le frontiera della linea cisdanubiale*, melyben egy egészségügyi kordon felál-lítására tesz javaslatot. Ugyancsak a kereskedelem előmozdítását szolgálta volna a pos-tahálózat kiépítésről írt jelentése is, mely az első ilyen kísérlet a maga nemében a Habs-burg Birodalomnak ezen a területén: *Per istruire e ben ordinare le poste dell'Ungharia insino al Mare Adriatico*, az 1700. május 8-i jelentéshez fűzött melléklet.⁹⁰

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy Marsili ugyanazokat a gazdaságpolitikai elveket alkalmazta mind a Habsburg, mind az Oszmán Birodalom leírásakor. Így jutott arra a következtetésre, hogy a Porta csak katonailag gyengült meg, gazdasági és kereskedelmi szempontból viszont még komoly ellenfele lehet Bécsnek. Az elkövetkező századok is igazolták azonban Marsili sejtéseit, azt tudniillik, hogy a keleti típusú abszolutizmus – épp a központi hatalom meggyengülése miatt – immár nem lesz méltó versenytársa a Nyugat-Európában kialakulófélben lévő modern központosított államnak. Nem véletlen hát, hogy az *Oszmán Birodalom...* megírásával azt a tételt akarta bizonyítani, „hogy az oszmánok hajdanában milyen semmik voltak és milyen semmivé lesznek.”

---

díket Brodnál, a tizediket Karlovácnál a tizenegyediket Buccarinál a tizenkettediket, pedig Karlobagnál. [...]” *Discorso...*, In: *Gherardi*, 1986. 193. o.

⁸⁸ Uo. 197. o.

⁸⁹ *Gherardi*, 1986. 322., 315–387. o.

⁹⁰ Ezt a két iratot is lásd: *Gherardi*, 1986. 317–320., 329–331. o.

REBELLIOUS BARBARIANS AND GENEROUS HEROES

Luigi Ferdinando Marsili's Views about the Habsburg
and the Ottoman Empires

Summary

Luigi Ferdinando Marsili (1658–1730) was one of the most significant polymaths of the 17th–18th centuries. He dealt with almost everything during his life: cartography, history, national characteristics, botany and mineralogy, heraldry, literature, lexicography, hydrobiology, military science, and various other disciplines. He was the typical figure of the change of paradigms in the 17th–18th centuries, who strived to recreate order with his intelligence after the disintegration of the original divine order of words and things. Thus, he analysed fish skeletons just as well as the characters of nations, and he was an obsessed collector, so that he could systematise the elements of the world that was to fall apart. On the strength of the above, one might think that Marsili was the representative of independent, autonomous science. This, however, is not true. His enormous scientific work served politics, or to be more precise, the Habsburg Emperor Leopold I. In the study, the author tries to prove that Marsili's exploration of the geography, history, biology, ethnography, botany and mineralogy of the Carpathian Basin served the expansionism of the Habsburg Empire in fact. At the same time, he endeavoured to outline the possibilities of cooperation between the two great powers of the time (the Habsburg and the Ottoman Empires), i.e. the two world concepts (Christianity in the West and Islam in the East). Politics, nevertheless, was a source of great disappointment to Marsili. His position at the Court was first undermined during the anti-Ottoman campaign, which led to the Peace of Karlowitz in 1699. In spite of that, he dedicated the early version of his masterpiece (*Danubius*) to Leopold I, but the emperor did not forgive him for the surrender of the Alsatian small town Breisach on 6 September 1703. Marsili was dismissed from favour. In 1708, he was ready even to command the army of the Vatican against the Habsburgs. It is no wonder that he escaped from politics and found shelter in science. He did not write a single line about politics after 1705. Instead of that, in 1710, he offered his collection and established the Institution of Sciences (*Istituto delle Scienze*) in Bologna.

With certain interruptions, Marsili spent twenty years in Hungary and Transylvania. Apart from minor ones, he wrote his main works in or about this region. For this reason, the author briefly introduces Marsili's stay in Hungary and Transylvania. He highlights the most probable fact that Marsili was not driven by the passion of the researcher only, when he gathered information in Hungary, Transylvania and the Ottoman Empire, but he also spied for the emperor. The author then analyses Marsili's statements concerning Hungarian history, mainly on the basis of previously neglected sources. Marsili's relations with the Court in Vienna, as well as his role in the anti-Ottoman campaign and the conclusion of the Peace of Karlowitz are well documented in Hungarian specialised literature on the one hand. On the other hand, there are other aspects that have not yet been thoroughly treated by Italian or Hungarian historiography either, such as Marsili's opinion on the geopolitical position of Hungary and Transylvania within the Habsburg Empire; his relations with the aristocrats involved in Hungarian and Transylvanian politics; his sources and evaluation of historical and political information regarding the region; and how his views differed from those of contemporary Italian historians. In the study, the author deals with these aspects and tries to define Marsili's place among the political and military theorists (Raimondo Montecuccoli, Antonio Caraffa, Galeazzo Gualdo Priorato, Leopold Kollonich, etc.) that were connected with the Habsburg Court.

BARBARES REBELLES ET HÉROS GÉNÉREUX

Les idées de Louis-Ferdinand de Marsigli sur l'Empire des Habsbourg
et l'Empire ottoman

Résumé

Louis-Ferdinand de Marsigli (1658–1730) est l'un des représentants les plus marquants des encyclopédistes polygraphes des 17–18e siècles. Au cours de sa vie, il étudie pratiquement tous les domaines: la cartographie, l'histoire, la caractérologie des nations, la botanique, la minéralogie, l'héraldique, l'histoire littéraire, la lexicographie, l'hydrobiologie, l'art militaire et bien d'autres encore. Il s'agit d'une figure typique du changement de paradigme des 17–18e siècles qui, après la décomposition de l'ordre divin préexistant des paroles et des choses, tente de recréer l'ordre perturbé à l'aide de la raison. Pour ce faire, il analyse tout, de la carcasse des poissons au caractère des nations. Par sa passion crispée pour la collection, il s'efforce de systématiser les éléments de l'univers en voie de déliquescence. Sur la base de ce qui précède, nous pourrions penser que Marsigli est le représentant de la science indépendante, exempte de toute considération idéologique. Toutefois c'est loin de la vérité, car il mit son oeuvre scientifique immense au service de Léopold Ier, empereur des Habsbourg. Dans cette étude, j'essaierai de prouver que par l'exploration géographique, historique, biologique, ethnographique, botanique et minéralogique du bassin des Carpates, Marsigli servait en fait l'ambition expansionniste de l'Empire des Habsbourg tout en cherchant à esquisser les possibilités de coopération entre les deux grandes puissances de l'époque (Empire des Habsbourg, Empire ottoman), soit les deux parties du monde (l'Occident chrétien et l'Orient musulman). Il convient cependant d'y ajouter tout de suite que Marsigli sera déçu par la politique. Durant la grande guerre contre les Turcs qui s'acheva par la paix de Karlóca (1699), certains tentaient déjà de le dénigrer auprès de l'empereur. Malgré cela, il dédia la première version de son ouvrage principal en préparation (*Danubius*) à Léopold Ier, mais il ne pardonna point à l'empereur la reddition à Breisach, petite ville alsacienne, le 6 septembre 1703. Marsigli devint disgracié à jamais. En 1708, il aurait été même prêt à conduire l'armée papale contre les Habsbourg. Il n'est donc pas étonnant qu'il se réfugie dans la science. Après 1705, il n'écrivit plus une seule ligne de connotation politique. Par contre, en 1710, en offrant sa collection, il fonda l'Institut des Sciences de Bologne (Istituto delle Scienze).

Avec des interruptions plus ou moins longues, Marsigli passa vingt ans sur le territoire de la Hongrie et de la Transylvanie. Mis à part quelques ouvrages moins importants, c'est ici ou sur cette région qu'il écrivit ses œuvres majeures. Pour cette raison, je présenterai brièvement le séjour de Marsigli en Hongrie et en Transylvanie en soulignant le fait jusqu'alors négligé que sa collecte d'informations dans ces pays, mais surtout dans l'Empire ottoman n'était pas uniquement motivée par sa passion de chercheur, mais fort probablement aussi par son activité d'espionnage menée au profit de l'empereur. Par la suite, j'analyserai les observations de Marsigli sur l'histoire hongroise et ce, essentiellement sur la base des documents négligés par les recherches antérieures. La littérature spécialisée hongroise connaît bien les relations de Marsigli avec la Cour de Vienne, ainsi que son activité menée lors de la guerre contre les Turcs et de la conclusion de la paix de Karlóca. Toutefois ni l'historiographie italienne ni celle hongroise n'ont pas encore exploré en détail les réflexions de Marsigli sur la situation géopolitique de la Hongrie et de la Transylvanie, ses relations avec l'aristocratie dirigeant la politique de cette région, sa manière de collecter des informations sur l'histoire et la politique de celle-ci. Nous ne savons pas non plus quelle opinion il se forma sur la base de ces informations ou en quoi celle-ci fut différente de l'avis des historiographes italiens de l'époque. J'essaierai de répondre à ces questions dans la présente étude et de définir la place de Marsigli parmi les penseurs politiques et militaires liés à la Cour des Habsbourg (Raimondo Montecuccoli, Antonio Caraffa, Galeazzo Gualdo Priorato, Leopold Kollonich, etc.).

REBELLISCHE BARBAREN UND EDELGESINNTE HELDEN

Die Ansichten von Graf Luigi Ferdinando Marsili über
das Habsburger- und das Osmanenreich

Resümee

Luigi Ferdinando Marsili (1658–1730) ist einer der bedeutendsten Vertreter der Polyhistoren enzyklopädischen Typs des 17–18. Jahrhunderts. Im Laufe seines Lebens hat er sich nahezu mit Allem beschäftigt: mit Kartographie, Geschichte, Nationscharakteristik, Pflanzen- und Mineralkunde, Heraldik, Literaturgeschichte, Lexikographie, Hydrobiologie, Militärwissenschaft und so weiter. Er ist eine typische Figur des Paradigmenwechsels im 17-18. Jahrhundert, der nach der Auflösung der von vornherein gegebenen göttlichen Ordnung der Wörter und Dinge die gestörte Ordnung mit seinem Verstand neu zu schaffen versucht. Deshalb analysiert er alles – vom Fischeklett bis hin zum Charakter der Nationen –, deshalb die krampfhaftige Sammelleidenschaft, damit die Elemente der Welt, die zu zerfallen drohen, in ein System gefasst werden können. Auf Grund des Obigen könnten wir denken, dass Marsili ein Vertreter der selbständigen, selbstprinzipiellen Wissenschaft ist. Dem ist aber bei Weitem nicht so: er hat seine riesige wissenschaftliche Arbeit in den Dienst der Politik, genauer in den Dienst des Habsburgerkaisers Leopold I. gestellt. In der Studie versuche ich zu belegen, dass Marsili mit der geographischen, historischen, biologischen, ethnographischen, botanischen und mineralogischen Erschließung im Grunde den Expansionsbestrebungen des Habsburgerreiches diene. Zugleich war er aber bestrebt, die Möglichkeiten der Zusammenarbeit zwischen den beiden Großmächten (dem Habsburger- und dem Osmanenreich), also zwischen den beiden Erdteilen (dem christlich-westlichen und dem mohammedanisch-östlichen) aufzuzeigen. Wir müssen aber auch gleich hinzufügen, dass die Politik Marsili enttäuscht hat. Bereits zurzeit des großen Krieges gegen die Türken, die mit dem Frieden von Karlóca/Karlowitz (1699) endete, versuchte man ihn beim Kaiser anzuschwärzen. Trotzdem war die frühe Version seines entstehenden Hauptwerkes (Danubius) Leopold I. gewidmet. Die Aufgabe der elsässischen Kleinstadt Breisach am 6. September 1703 konnte der Kaiser jedoch nicht mehr dulden. Marsili fiel für immer in Unnade. 1708 wäre er sogar bereit gewesen, das Heer von Pápa gegen die Habsburger zu führen. Kein Wunder also, dass er vor der Politik in die Wissenschaft flüchtete. Nach 1705 schrieb er keinen einzigen Satz mehr mit politischem Bezug. Er gründete stattdessen 1710 das Wissenschaftliche Institut (Istituto delle Scienze) in Bologna, indem er seine Sammlung stiftete.

Marsili verbrachte – mit kleineren-größeren Unterbrechungen – zwanzig Jahre auf dem Gebiet Ungarns und Siebenbürgens. Mit Ausnahme einiger kleinerer Werke hat er seine Hauptwerke hier oder über dieses Gebiet verfasst. Deshalb stelle ich in der Studie den Aufenthalt Marsilis in Ungarn und Siebenbürgen kurz vor. Dabei hebe ich die bisher wenig beachtete Tatsache hervor, dass er auf dem Gebiet Ungarns und Siebenbürgens, aber vor allem des Osmanischen Reiches, nicht nur angetrieben von seiner Forschungsleidenschaft Informationen gesammelt, sondern gleichzeitig auch für den Kaiser spionierte hat. Danach analysiere ich die Feststellungen Marsilis bezüglich der ungarischen Geschichte, vor allem auf Grund der Schriften, die in den bisherigen Forschungen nicht herangezogen wurden. Die Kontakte Marsilis mit dem Wiener Hof und seine Tätigkeit im Laufe des Krieges gegen die Türken und des Friedens von Karlowitz sind in der ungarischen Fachliteratur allgemein bekannt. Die italienische und die ungarische Geschichtsschreibung haben bisher jedoch nicht detailliert genug erschlossen, wie er die geopolitische Situation Ungarns und Siebenbürgens innerhalb des Habsburgerreiches gesehen, welche Kontakte er zu der Aristokratie gehabt hat, die die Politik Ungarns und Siebenbürgens lenkte, von wem und wie er die historischen und politischen Informationen bezüglich dieser Region gesammelt, welche Meinung er auf Grund dieser herausgebildet hat und wie sehr diese von den Ansichten der zeitgenössischen italienischen Geschichtsschreibern abweicht. In der Studie versuche ich diesen Fragen nachzugehen und den Platz Marsilis unter den politischen und militärischen Denkern mit Bezug zum Habsburgerhof (Raimondo Montecuccoli, Antonio Caraffa, Galeazzo Gualdo Priorato, Leopold Kollonich usw.) zu bestimmen.

МЯТЕЖНЫЕ ВАРВАРЫ И ВЕЛИКОДУШНЫЕ ГЕРОИ

Взгляды Луиджи Фердинандо Марсили касательно
Габсбургской и Османской Империй

Резюме

Луиджи Фердинандо Марсили (1658–1730) является одним из значительнейших представителей полихисторов-энциклопедистов 17–18 веков. За свою жизнь он занимался почти всеми видами культурно-научных знаний: картографией, историей, национальной характеристикой, биологией и минералогией, геральдикой, литературоведением, лексикографией, гидробиологией, военной наукой и пр. Он является типической фигурой смены парадигм 17–18 веков, после отказа априори от заданного божественного порядка слов и вещей он собственным разумом пытается сотворить заново пришедший в хаос порядок. Поэтому он подвергает анализу все, начиная с костяка рыб до характера народов, отсюда его безудержная страсть к коллекционированию, а целых систематизировать элементы готовой распастся системы мироздания. На основании вышесказанного мы можем подумать, что Марсили является представителем независимой, самопринципиальной науки. Однако в действительности это отнюдь не так. Ибо исследователь свою огромную научную работу ставил на службу политике, вернее кайзеру Леопольду I. Габсбургу. В настоящей статье я стремлюсь доказать, что этот ученый своими исследованиями в области географии, истории, биологии, этнологии, флоры и минералов Карпатского бассейна служил экспансионистским стремлениям Империи Габсбургов, но наряду с этим он стремился также очертить возможности сотрудничества между двумя великими державами того времени (Габсбургской и Османской Империями), то есть между двумя частями света: христианским западным и исламским восточным мирами). Необходимо сразу же добавить, что Марсили вынужден был разочароваться в политике. Уже в период великой антитурецкой войны, окончившейся миром, заключенным в Карлоце (1699 г.) его недруги старались очернить его в глазах кайзера. Несмотря на это самый ранний вариант своего главного труда (*Danubius*) он посвятил кайзеру Леопольду I., но сдачи эльзасского маленького городка Брейзаха 6 сентября 1703 года кайзер этому военному деятелю уже не простил. Марсили навсегда стал опальным, более того, еще в 1709 году он был готов повести против Габсбургов папскую армию. Поэтому не удивительно, что, будучи ученым, он искал убежища от политики в науке. После 1705 года он не написал ни одной строки, посвященной политике. Вместо этого в 1710 году он основал в Болоньи Институт Наук, (*Istituto delle Scienze*), преподнес ему свою коллекцию.

С более или менее крупными перерывами Марсили провел на территории Венгрии и Трансильвании двадцать лет. За исключением нескольких небольших трудов основные работы он написал в этом регионе или об этом регионе. Именно поэтому в настоящей работе я кратко остановлюсь на периодах пребывания Марсили в Венгрии и Трансильвании, уделяя особое внимание тому обойденному вниманием историков факту, что по всей вероятности на территории Венгрии, Трансильвании и главным образом Османской Империи, ученый собирал информацию, побуждаемый не только страстью к исследованиям, но одновременно занимался и шпионажем для кайзера. В статье дается анализ утверждений Марсили, касающихся венгерской истории, главным образом на основании документов, которые до сего времени не были исследованы. Благодаря своим связям с Венским двором, а также его деятельности, осуществленной в ходе заключения мира в Карлоце, Марсили широко известен в венгерской специальной литературе. Автор стремится показать, каким образом видел ученый геополитическое положение Венгрии и Трансильвании внутри Империи Габсбургов, в какой связи находился он с направляющей политикой аристократией Венгрии и Трансильвании. Он пытается дать ответ на вопрос о том, каким образом и от кого собирал ученый историческую и политическую информацию, касающуюся данного региона, какое мнение сложилось у него на основании собранных данных, в какой мере отличалось оно от взглядов современных итальянских историков. Пока это еще не было вскрыто детально ни венгерскими, ни итальянскими историографами. Исследователь пытается дать ответ на эти вопросы и определить место Марсили в ряду политических и военных мыслителей, находившихся в связи с Габсбургским двором (Раймондо Монтекукколи, Антонио Караффа, Галеоццо Гуалдо Приорато, Леопольд Коллонич и т.д.).